

“İKİNCİLLİK ÇAĞI”NDA ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARININ AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İCRASININ İZLENMESİNDEKİ ROLÜ

*The Role of National Human Rights Institutions in Supervising the
Execution of Judgements of the European Court of Human Rights
Judgments in the “Age Of Subsidiarity”*

Kadircan Berkay ÇAKIRALP*

ÖZ

Bir bölgesel insan hakları koruma mekanizması olan Avrupa Konseyi sisteminin “ikincillik çağı”na girdiği tezi, Avrupa Konseyi üye devletlerinin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını uygulamasında ulusal makamlara düşen sorumluluğu ve bu makamların Avrupa Konseyi organlarıyla iş birliği potansiyelini öne çıkarır. Bu sorumluluk ve iş birliği potansiyeli, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrasının izlenmesi sistemi için de geçerlidir. Çalışma, ikincillik ilkesinin başarıya ulaşması bakımından kararların icrasının izlenmesindeki aktörlerden biri olan ulusal insan hakları kurumlarının bu potansiyeli ne ölçüde gerçekleştirdiğine odaklanmaktadır. Çalışmada ilk olarak “ikincillik çağı” kavramı üzerinde durulacak, ardından kamu otoriteleri ile sivil alan arasında hak temelli bir

Makale Geliş Tarihi / Date Received: 01.03.2025

Makale Kabul Tarihi / Date Accepted: 17.04.2026

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye, E-mail: kadircanberkay.cakiralp@omu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3778-1652>, ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>.

köprü olarak ulusal insan hakları kurumları ele alınacaktır. Daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrasının izlenmesi sistemi açıklanarak ulusal insan hakları kurumları da dahil olmak üzere izleme sürecindeki aktörlere yer verilecektir. Son olarak ulusal insan hakları kurumlarının izleme sürecindeki ayırıcı rolü ile Bakanlar Komitesi karşısındaki konumu, ilgili hukuki dayanaklar ve mevcut uygulama ışığında değerlendirilerek kritik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal İnsan Hakları Kurumları, İkincilik İlkesi, İcranın İzlenmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Bakanlar Komitesi.

ABSTRACT

The argument that the Council of Europe system, as a regional human rights protection mechanism, has entered the “age of subsidiarity” emphasises the responsibility of national authorities in the execution of judgments of the European Court of Human Rights and the potential for their cooperation with the Council of Europe bodies. This responsibility and potential for co-operation also applies to the system of supervising the execution of judgments. The study focuses on the extent to which national human rights institutions, as one of the actors in supervising the execution of judgments, realise this potential for the success of the principle of subsidiarity. It first examines the concept of the “age of subsidiarity”, followed by an examination of national human rights institutions as a rights-based bridge between public authorities and the civil area. It then examines the system of supervising the execution and the actors involved, with a particular focus on national human rights institutions. Finally the distinctive role of national human rights institutions in the supervising process and their position vis-à-vis the Committee of Ministers will be critically assessed based on their legal basis and current practices.

Keywords: National Human Rights Institutions, The Principle of Subsidiarity, Supervising the Execution, European Court of Human Rights, The Committee of Ministers.

I. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNDE “İKİNCİLLİK ÇAĞI”

İnsan haklarını korumaya yönelik mekanizmalar; ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde örgütlenir. Bölgesel ve uluslararası koruma mekanizmalarında ikincillik ilkesi ön plana çıkar. Bölgesel düzeydeki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM/Mahkeme) de ikincillik ilkesi merkezli bir dönüşüm içindedir. Dolayısıyla ikincillik, AİHM için hem bir ilkeyi hem de bir dönemi niteler.

İkincillik ilkesi, insan haklarının korunmasında Avrupa Konseyi sisteminin ikincil rolünü niteler. Sistemin ikincilliği, ulusal korumanın birincilliğinden ileri gelir. Dolayısıyla insan haklarının korunmasında öncelik, ulusal makamlardadır.

Bu anlayış, modern devletlerin egemenlik alanlarının insan hakları aracılığıyla dönüşmesinin bir sonucudur. 15-16. yüzyıllarda parçalı feodal iktidarlara ve bunlardan bir tanesini teşkil eden kilise iktidarına karşı burjuva sınıfının desteğiyle mutlakiyetçi rejimler gelişmiştir¹. Bu rejimler; devredilemez, bölünemez, mutlak ve sürekli bir egemeni ortaya çıkarmıştır². Ancak burjuva sınıfı bu mutlakiyetçi rejimlerden de hoşnut olmamış ve zamanla onların egemenliğini sınırlama girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimler, birer anayasacılık hareketi olarak de okunmaya müsait olan Amerikan ve Fransız devrimleriyle sonuçlanmıştır³. Söz konusu devrimler ve bu hareketlerin sonucunda ilan edilen belgeler, sınırlı bir iktidar anlayışını benimsemiştir. Egemenliğin sınırını ise doğal, dokunulmaz insan hakları oluşturur. Bu haklar anayasalar aracılığıyla da güvence altına alınmıştır⁴.

¹ Mutlakiyetçi rejimler hakkında özellikle bkz. Perry Anderson, *Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri*, 1. Baskı, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İletişim Yayınları, 2023), 15-37; Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2019), 79-105.

² Egemenliğin bu niteliklerini kuramsal düzeyde ortaya koyan ilk kişinin Jean Bodin olduğu kabul edilir. Bodin’in egemenlik kavramsallaştırması için bkz. Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth: First Book*, çev. Richard Knolles (Impensis G. Bishop, 1606), VIII.

³ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Yeniden Yazılmış İkinci Baskı (Gerçek Yayınevi, 1974), 11-14.

⁴ Öyle ki 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 16. maddesinde “Hakların güvence altına alınmadığı, kuvvetler ayrılığının bulunmadığı bir toplumda Anayasa yoktur.” denilerek anayasalara devletin temel kuruluşunu bildirmenin yanında hakları güvence altına almak gibi ikinci bir işlev kazandırılmıştır. Bkz. Süheyl Batum vd.,

Sonuç olarak mutlakiyetçi rejimler dönemindeki egemenlik anlayışı, yerini insan haklarıyla sınırlı bir egemenlik anlayışına bırakmıştır⁵. II. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen Birleşmiş Milletler ve bölgesel örgütler sistemleri, insan haklarını hukuken bağlayıcı bir şekilde evrenselleştirmiştir⁶.

İşte bu dönüşüm, insan haklarının korunmasındaki sorumluların tespiti ve derecelendirilmesi bakımından birtakım sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, ulusal sorunlardan kaynaklanan ulusal bir belgedir. İnsan haklarının korunmasını da ulusal makamların iradesine bağlamıştır. 1945'ten sonra da modern devletler egemenlik yetkilerine kıskançlıkla sahip çıktıklarından diğer devletlerin, bölgesel ya da uluslararası mekanizmaların bu yetkinin kullanılmasında söz sahibi olmasını olumlu karşılamamışlardır.

İkincilik ilkesi, 1789'dan beri süregelen bu anlayışın insan hakları pozitif hukukuna aktarılmasından ibarettir. Avrupa Konseyi'nin yargı olanı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de faaliyetlerini bu ilke çerçevesinde yürütür.

Mahkeme, henüz bireysel başvurunun sistemin merkezine yerleşmediği erken dönem⁷ kararlarında dahi ikincilik ilkesine gönderme yapmıştır. 1968 tarihli Belçika Dil Davasında devlet tarafından alınan tedbirlerin ayrımcılık yasağını ihlal edip etmediğini denetleyen Mahkeme'ye göre;

“Mahkeme, belirli bir davada keyfi bir ayırım yapıp yapılmadığını tespit etmeye çalışırken, Sözleşmeciler Taraf olarak ihtilaf konusu tedbirin hesabını

Anayasa Hukuku Temel Kavramlar ve Genel Esaslar, 1. Baskı (On İki Levha Yayıncılık, 2021), 379.

⁵ Mithat Sancar'a göre insan hakları, “yükselen burjuvazinin mutlakiyetçi devletle olan hesaplaşması içinde sistemleştirilmiş”tir. Bkz. Mithat Sancar, *Hukuk Devletinin Genel Teorisi* (Dipnot Yayınları, 2006), 208.

⁶ Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Dördüncü Basım (Bilgi Yayınevi, 2011), 19-22. Uluslararası ve bölgesel sistemlerin, “standart” bir insan hakları anlayışı aracılığıyla “homojen” bir kozmopolit toplum yaratma gayesi taşıdığı haklı olarak ileri sürülmüştür. Nitekim Avrupa Konseyi bölgesel örgütünün yargı mercii olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de kullandığı yorum yöntemleriyle bu fikri destekler. Bkz. Burcu Değirmencioğlu, *Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeninin İnşası*, Birinci Baskı (Adalet Yayınevi, 2022), 127, 264-82.

⁷ Bir dönemlendirme için bkz. Kerem Altıparmak, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi*, 1. Baskı (On İki Levha Yayıncılık, 2023), 5-29.

koruyan ulusal sistemlere **ikincil** niteliktedir. Bu ikincil nitelik, Sözleşme'nin 13.¹¹ ve 35 § 1¹² maddelerinde ifade edilmiştir¹³."

2012 tarihli bir kararında Mahkeme, anılan dayanakların yanına Sözleşme'nin Mahkeme'nin kuruluşunun düzenleyen 19. maddesini¹⁴ de eklemiştir. Buna göre;

"... Mahkeme, Sözleşme'nin şeması içerisinde, insan haklarını koruyan ulusal sistemlere **ikincil** olmasının amaçlandığını gözlemlemektedir... İkincillik, Sözleşme'nin temelinde yer almakta olup, 1. ve 19. maddelerin birlikte okunmasından kaynaklanmaktadır¹⁵."

Avrupa Konseyi, Mahkeme'nin ikincillik ilkesine yaptığı göndermelerle yetinmemiştir. Sözleşme'ye taraf devletlerin Interlaken (2010), İzmir (2011) ve Brighton (2012) konferanslarında ısrarla dile getirdiği siyasi irade, Konsey üzerinde baskı oluşturmuştur. Brighton Bildirisi'nin ikincillik ilkesi ve takdir marjına yaptığı vurgu özellikle önemlidir. Bu baskı neticesinde ikincillik ilkesini de ele alan Sözleşme'ye ek iki protokol hazırlanmıştır. 15 no.lu Protokol, yazılı dayanağını bugüne dek yalnızca içtihatlarda bulan ilkeyi, Sözleşme'nin Başlangıç metnine yerleştirmiştir¹⁶. 16 no.lu Protokol'ün

¹¹ Sözleşme'nin "Etkili başvuru hakkı" kenar başlıklı 13. maddesi: "Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, ihlal fiili resmi görev yapan kimseler tarafından bu sıfatlarına dayanılarak yapılmış da olsa, ulusal bir makam önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir."

¹² Karar tarihi itibarıyla Sözleşme'nin "Kabul edilebilirlik kriterleri" kenar başlıklı 35. maddesinin birinci fıkrası: "Mahkeme'ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen kurallarına göre tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra ve nihai kararın alındığı tarihten itibaren altı aylık bir süre içinde başvurulabilir."

¹³ Kudla v. Poland, No. 30210/96 (ECtHR [GC] 26 Ekim 2000), ¶ 152, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.

¹⁴ Sözleşme'nin "Mahkemenin kuruluşu" kenar başlıklı 19. maddesi: "Yüksek Sözleşmeciler Tarafların Sözleşme ve Protokolleri ile üstlendikleri yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, bundan böyle 'Mahkeme' olarak anılacak olan bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulur. Bu Mahkeme sürekli olarak görev yapar."

¹⁵ Austin and Others v. the United Kingdom, 39692/09, 40713/09, 41008/09 (ECtHR [GC] 15 Mart 2012), ¶ 61, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109581>.

¹⁶ Madde 1 - Sözleşme'nin giriş bölümünün sonuna aşağıdaki şekilde yeni bir bölüm eklenecektir:

"Yüksek Sözleşmeciler Tarafların, ikincillik ilkesi uyarınca, bu Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlükleri güvence altına alma konusunda birincil sorumluluğa sahip olduklarını ve bunu yaparken, bu Sözleşme ile kurulan

Başlangıç metninde de Protokol ile getirilen yeniliklerin ikincillik ilkesi temelli olduğu beyan edilmiştir¹⁷.

Böylece önceleri sınırlı bir içtihat alanında kendisine yer bulan ilke, zamanla Sözleşme metniyle ilişkilendirilerek yorumlanmış ve nihayetinde Sözleşme’nin metnine yerleşmiştir. İkincillik ilkesine giderek artan bir biçimde yapılan bu vurgu, eski mahkeme başkanlarından Spano’nun Mahkeme’nin yaşamındaki bir sonraki aşamayı “ikincillik çağı” nitelemesine kaynaklık etmiştir¹⁸.

Bu niteleme, Mahkeme’nin baskın olarak Sözleşme’de yer alan hakların esasına ilişkin yorumlarını geliştirdiği dönemin kapandığını ve artık Mahkeme yorumlarının ulusal hukukta ne ölçüde karşılık bulduğunun usuli denetimi üzerinde durulacağını anlatır¹⁹. Böylece denetimin ana konusu, ulusal insan hakları kurumları (UIHK’ler) da dahil olmak üzere, ulusal makamların AIHM’nin içtihat yoluyla ortaya koyduğu prensipleri nasıl uyguladığından ibarettir. Bu denetim, ulusal makamların etkin iş birliği göstermesine bağlıdır. İnsan haklarının “ulusal” düzeyde korunmasının birincil olduğu vurgusu da bu iradeye duyulan ihtiyacı belirginleştirir²⁰.

İkincillik, yalnızca Mahkeme’den karar çıkıncaya kadar değil; fakat karar çıktıktan sonraki sürece de hâkim bir ilkedir²¹. Buna koşut olarak söz konusu

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin denetim yetkisine tâbi olarak bir takdir marjından yararlandıklarını teyit ederek,”

¹⁷ “Mahkemenin danışma görüşü verme yetkisinin genişletilmesinin, Mahkeme ile ulusal makamlar arasındaki etkileşimi daha da güçlendireceğini ve böylece ikincillik ilkesine uygun olarak Sözleşme’nin uygulanmasını güçlendireceğini göz önünde bulundurarak...”

¹⁸ Robert Spano, “Universality or Diversity of Human Rights?: Strasbourg in the Age of Subsidiarity,” *Human Rights Law Review* 14, sy 3 (01 Eylül 2014): 491, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngu021>; Robert Spano, “The European Court of Human Rights and National Courts: A Constructive Conversation or a Dialogue of Disrespect?,” *Nordic Journal of Human Rights* 33, sy 1 (02 Ocak 2015): 485-86, <https://doi.org/10.1080/18918131.2015.1002063>. Kerem Altıparmak, Mahkeme’nin dönüşüm süreci için “yerindelik çağı” ifadesini kullanır. Bkz. Altıparmak, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi*, 22-29.

¹⁹ Spano, “The European Court of Human Rights and National Courts: A Constructive Conversation or a Dialogue of Disrespect?,” 486-94.

²⁰ İkincillik çağı kapsamında Sözleşme’nin ulusal düzeyde etkili bir şekilde uygulanmasına ilişkin ulusal tedbir önerileri için bkz. Interlaken Bildirgesi p. 4-5, İzmir Bildirgesi B, Brighton Bildirgesi, p. 9(c).

²¹ Abdülkadir Aygül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası*, Birinci Baskı (Adalet Yayınevi, 2022), 89.

iş birliğinin potansiyel olarak en etkili olabileceği alanın Mahkeme kararlarının icrası olduğu ileri sürülmüştür²². Ulusal makamların icranın izlenmesine katılımı, ikincillik ilkesinden beklentileri karşılayabilecek bir ortam yaratabilir.

Bununla birlikte hukuk, tüm diğer insan yaratımları gibi kendi amacı ölçü alınarak sınılanır²³. Dolayısıyla hukuki araçlar ancak o araçların tesisiyle güdülen amaçlara ulaştığı ölçüde başarılı yahut başarısız sayılabilir. Mahkeme'nin yorum yöntemleri ve kavramları da Mahkeme'nin amacı doğrultusunda sınılanmalıdır. Bilindiği üzere bir bölgesel insan hakları mekanizması olarak Mahkeme, Avrupa Konseyi'nin bir parçasıdır ve Konsey, insan haklarını korumayı bir hedef olarak belirlemiştir²⁴. Mahkeme de özel olarak Sözleşme'de yer alan hakların korunmasını amaçlar. Bu nedenle ikincillik ilkesi de ancak hakların korunması amacına sunduğu katkı doğrultusunda olumlu bir değer kazanacaktır.

²² Altıparmak, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi*, 29; Kreşimir Kamber, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Yapısı, Uygulaması ve Usulü", içinde *Harris, O'Boyle, & Warbrick: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, 2. Baskı, ed. David Harris vd. (On İki Levha Yayıncılık, 2022), 167.

²³ Doç. Dr. Selâhattin Keyman, "Hukukun Bilimselliği Üzerine," içinde *Prof. Dr. Turhan Tüfan Yüce'ye Armağan* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2001), 431, <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/S.Keyman-7.pdf>; Ernst Hırş, "Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, sy 1 (01 Mart 1944): 23, https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000045.

²⁴ Konsey'in kurucu belgesi niteliğindeki 5 Mayıs 1949 tarihli Avrupa Konseyi Statüsü, bu yönde hükümler içerir:

"Madde 1

a. Avrupa Konseyi'nin amacı, ortak mirasları olan idealleri ve ilkeleri korumak ve gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak amacıyla üyeleri arasında daha büyük bir birlik sağlamaktır.

b. Bu amaç, Konsey organları aracılığıyla, ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, hukuki ve idari konularda ve insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleştirilmesinde, ortak ilgi alanlarına giren sorunların tartışılması ve anlaşmalar ve ortak eylemler yoluyla izlenir."

"Madde 3

Avrupa Konseyi'nin her üyesi, hukukun üstünlüğü ve kendi yetki alanı içindeki herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanması ilkelerini kabul etmeli ve Konsey'in Bölüm I'de belirtilen amaçlarının gerçekleştirilmesinde samimi ve etkin bir şekilde iş birliği yapmalıdır."

İkincillik ilkesine gitgide artan şekilde yapılan vurgunun, egemen devletlerden müteşekkil bir Avrupa Konseyi’nde insan hakları denetim sistemini zayıflatacağı ileri sürülebilir. Bu sav, Mahkeme’nin ikincillik ilkesinden de temellenen takdir marjı doktrinine daha sık atıf yapmasıyla desteklenir. İkincillik ilkesinin, gerçekten takdir marjı doktrininin kaynaklarından birini oluşturduğu konusunda şüphe yoktur²⁵. Bu ilkenin öne çıkarılması, taraf devletleri rahatlatma girişimi olarak değerlendirilebilir²⁶.

15 no.lu Protokol, en azından, Sözleşme sistemine herhangi bir yenilik getirmemiştir. Zira takdir marjı doktrini ve ikincillik ilkesi, Sözleşme’nin doğasından kaynaklanmakta olup yeni olan yalnızca ilkenin metne geçirilmesidir²⁷.

Öte yandan bu ilkenin öne çıkarılmasıyla bölgesel denetimin zayıflaması bir yana; bu denetimi önceleyen ulusal koruma sisteminin güçlendirileceği de bir başka iddiadır. Nitekim devletlere insan haklarının korunmasında birincil sorumluluğu taşıdıklarını hatırlatmak, hakların korunması amacına katkı sunabilir. Zaten taraf devletlere bırakılan takdir marjı da Mahkeme’nin “denetleyici yetkisi”ne tâbidir²⁸. Böylece ikincillik, Sözleşme’den doğan yükümlülükleri somutlaştırmaya elverişli, pozitif nitelikli bir araca dönüşür²⁹.

İkincillik ilkesinin hayata başarıyla geçmesi, sadece ulusal yargı organlarının değil, devletin tüm idari ve denetleyici mekanizmalarının AİHM standartlarını içselleştirmesine bağlıdır. Dolayısıyla hükûmet, parlamento, yargı mercileri, sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve UİHK’lerden oluşan tüm ulusal makamların performansı, ikincillik ilkesinin başarısında etkilidir. UİHK’ler, kendilerine özgü yapılarıyla ikincillik ilkesinin somutlaştığı en stratejik aktörlerden birini teşkil ettiğinden özel olarak incelenmelidir.

Nitekim ikincillik ilkesine dair uygulamanın anılan savlar arasında nerede duracağını belirleyecek olan hususlardan birisi, ilkenin gerektirdiği iş

²⁵ Egemen Esen, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Işığında Takdir Marjı Doktrini*, 1. Baskı (On İki Levha Yayıncılık, 2020), 42.

²⁶ Rona Aybay ve Demirhan Burhan Çelik, *İnsan Hakları Hukuku*, 6. Bası (Der Yayınları, 2023), 234.

²⁷ Esen, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Işığında Takdir Marjı Doktrini*, 45.

²⁸ Aybay ve Çelik, *İnsan Hakları Hukuku*, 234.

²⁹ Altıparmak, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi*, 28; Eva Brems, “Positive subsidiarity and its implications for the margin of appreciation doctrine”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 37, sy 3 (2019): 215, <https://doi.org/10.1177/0924051919861798>.

birliğini ortaya koyabilme potansiyelinden ötürü, UİHK'lerin icranın izlenmesine katılımıdır.

II. HAK TEMELLİ BİR KÖPRÜ: ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

Ulusal insan hakları kurumları doktrinde;

“devlet tarafından, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacıyla; anayasa, yasal veya diğer bir düzenleyici işlemle ve çoğulcu bir yapıda kurulan; kuruluş yasasında görev ve yetkilerinin açıkça tanımlandığı; görev ve yetkilerini kullanırken bağımsız ve tarafsız olan; görevine giren konularda ulusal veya uluslararası makamlara tavsiye ve önerilerde bulunan, ulusal kurumlar” olarak tanımlanmıştır³⁰.

Söz konusu tanım; bir yandan insan haklarının ulusal düzeyde korunması ihtiyacını karşılarken bir yandan da UİHK'lerin taşınması gereken birtakım özelliklere işaret etmektedir.

A. Modern Devletin Açmazlarından Birine Çare Olarak Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Gelişimi

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi; hakların devredilmezliğini beyan ederken bu beyanı Fransız Meclisinin iradesiyle kayıtlamıştır. Bu nedenle Bildirge'nin bireyin hakları ile ulusal egemenliği aynı anda ilân ederek hakları tanınmanın yanında hakların ihlal edilebilirliğinin koşullarını da yarattığı söylenir³¹. Ulusal sorunlardan kaynaklanan ulusal bir belge olması sonucu insan haklarının korunmasının Fransız Parlamentosunun iradesine bağlanması, birey-devlet ilişkisindeki bir paradoksu ortaya çıkarmıştır.

³⁰ Abdurrahman Eren, *Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü*, 1. Bası (Turhan Kitabevi, 2007), 799; Abdurrahman Eren, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*, 1. Baskı (On İki Levha Yayıncılık, 2012), 12.

³¹ Costas Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu - Yeni Binyılda Eleştirel Hukuk Kuramı*, çev. Kasım Akbaş ve Umre Deniz Tuna (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018), 119-25; Kadircan Berkay Çakıralp, “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Yurttaş ve Mülteci Üzerine,” *İnsan Hakları Okulu* (blog), 03 Temmuz 2023, <https://blog.insanhaklariokulu.org/fransiz-insan-ve-yurttas-haklari-bildirgesi-yurttas-ve-multeci-uzerine/>.

Bu paradoks uyarınca “*devlet, insan hakları için en büyük güvence ama aynı zamanda en büyük tehdit*”³² olagelmıştır. İşte bu tehdit karşısında 1945’ten sonra baskın olan uluslararası insan hakları mekanizmalarının yeterli düzeyde güvence sağlayamaması üzerine ulusal koruma fikri önem kazanmıştır. Dolayısıyla ulusal mekanizmaların bugünkü önemi, uluslararası mekanizmaların bilhassa yaptırım hususundaki yetersizliği karşısında iç hukuk kurallarına dayanarak cezai, hukuki, idari ve anayasa hukukundan doğan yaptırımları etkili bir şekilde uygulayabilmesinden kaynaklanır³³.

Ulusal koruma fikri; yasama, yürütme ve yargı organlarının klasik müesseselerinin yanında “ulusal insan hakları kurumları” denilen özel mekanizmalara ağırlık vermiştir. Bu kurumların teşekkülü, 1991 yılında Paris’te düzenlenen insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılmasına ilişkin uluslararası toplantılar sonucunda “İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması için Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler”in (Paris Prensipleri) kabûl edilmesine dayanır³⁴.

Bu kurumlar, modern devletin en büyük açmazlarından birini çözümlemeye aday olarak doğmuştur³⁵. Nitekim bu kurumların geniş çapta

³² Bülent Algan, *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı (Adalet Yayınevi, 2024), 123.

³³ Eren, *Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü*, 91. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yetersizliğine özel bir vurgu için bkz. Kerem Altıparmak, “Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaş(ama)ma,” içinde *Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Dünya İnsan Hakları Günü Dolayısıyla Düzenlediği Açık Oturum* (Bürokrasi ve İnsan Hakları, Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2007), 57-58, https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/bur_insan_hak.pdf.

³⁴ “Principles Relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)” (General Assembly of the United Nations, 20 Aralık 1993), <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F48%2F134&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>. 1991 yılında Paris’te düzenlenen uluslararası toplantıların ardından 1993 yılında Viyana’da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda Paris Prensipleri ile uyumlu ulusal insan hakları kurumlarının kurulması ve güçlendirilmesi yönünde önemli bir adım atılarak 1991 yılında Paris’te kurulan Ulusal Kurumlar Ağı’nın yerini alacak İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması için Ulusal Kurumlar Uluslararası Koordinasyon Komitesi (ICC) kurulmuştur. Söz konusu Komite, Mart 2016 tarihi itibarıyla “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel İttifakı (GANHRI)” olarak yenilenmiştir. Bkz. “Who We Are,” GANHRI, erişim 24 Ağustos 2024, <https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>.

³⁵ Altıparmak, “Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaş(ama)ma,” 60.

kabul görmesiyle “modern insan haklarının tarihsel izleğinde yeni bir sayfa” açıldığı belirtilmektedir³⁶. UİHK’ler, birey-devlet ilişkilerindeki temel çelişkinin üstesinden gelme iddiasını, kurumsal özelliklerinden alır.

B. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Özellikleri

UİHK’leri diğer mekanizmalardan ayıran ve onlara modern devletin taşıdığı paradoksu çözümleme iddiasını veren unsur; UİHK’lerin niteliğinde görünüm kazanır. Bu tür kurumlar ne devlet ne devlet-dışıdır. Yasal temelde kurulmakla sivil toplumdan, bağımsız ve tarafsız olmakla da devletten ayrılırlar. Bu nedenle klasik devlet kurumlarından farklı olarak, melez bir yapıda “hükûmet-dışı kamu organı” olduğu belirtilmiştir³⁷. Bu benzersiz konum, kurumlara kamu otoriteleri ile sivil alan arasında hak temelli bir “köprü” işlevi kazandırır³⁸.

Bu işlevi üstlenen UİHK’ler, belirli bir coğrafyadaki yerel insan hakları gereksinimlerini tespit etme ve bunları evrensel insan hakları standartları çerçevesinde giderme potansiyeline sahiptir³⁹.

Söz konusu potansiyele erişim, ancak UİHK’lerin taşıması gereken birtakım özellikler aracılığıyla mümkündür. Bu özelliklerin hukuki kaynakları çeşitlidir. İnsan hakları kurumlarının “evrensel beyannamesi”⁴⁰ olarak anılan Paris Prensipleri, kurumların taşıması gereken asgarî standartları belirler. Bunun dışında 7 Aralık 2017 tarihli Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonunun 2 No.lu Genel Politika Tavsiyesi (ECRI GPT2)⁴¹ ve 22 Haziran 2018 tarihli Eşitlik kurumları için standartlara ilişkin 2018/951/EU

³⁶ Muharrem Kılıç, “İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurumları,” *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi* 5, sy 8 (07 Mart 2022): 23.

³⁷ Eren, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*, 13-18.

³⁸ Kılıç, “İnsan Haklarının Kurumsallaşması,” 52.

³⁹ Kılıç, “İnsan Haklarının Kurumsallaşması,” 11-12.

⁴⁰ Mehmet Alp Didinmez, “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağına Akreditasyon Çerçevesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İncelemesi” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 4.

⁴¹ “General Policy Recommendation No.7 (Revised) on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination”, European Commission against Racism and Intolerance, 07 Aralık 2017, <https://hudoc.ecri.coe.int/eng#%7B%22sort%22:%5B%22ecripublicationdate%20descending%22%5D,%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22ecriidentifier%22:%5B%22REC-07rev-2003-008-ENG%22%5D%7D%7D>.

sayılı Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararı⁴² eşitlik kurumları⁴³ için ilkeleri ortaya koyar.

Anılan belgeler uyarınca UİHK’ler; devletlerin antlaşmalardan doğan yükümlülükleri uyarınca bölgesel kuruluşlara sunmaları gereken raporlara katkıda bulunma ve gerektiğinde bağımsızlıklarına gereken saygıyı göstererek bu konuda görüş bildirme yetkisine sahip olmalıdır⁴⁴. Benzer olarak bölgesel kuruluşlar ile iş birliği yapabilmelidir⁴⁵. Ayrıca kurumların, yargı organlarının ve mahkemelerin eşitlik, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlükle ilgili kararlarının icrasını izleyebilmelidir⁴⁶. Son olarak kurumlar, yargı organları ve mahkemeler nezdinde *amicus curiae*⁴⁷ veya uzman olarak müdahil olabilmelidir⁴⁸. Özellikle bölgesel kuruluşlara rapor ve görüş katkısı ile *amicus curiae* müdahalesi, UİHK’lere AİHM kararlarının icrasının izlenmesi için önemli bir hareket alanı tanımaktadır.

UİHK’lerin AİHM ile olan diyalogları bakımından önem arz eden bir diğer hukuki kaynak da “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrasında Ulusal İnsan Hakları Yapılarının rolünün artırılması” başlıklı Avrupa Konseyi belgesidir⁴⁹. 2008 tarihli belgeye göre UİHK’ler; yıllık raporlarında

⁴² “Commission Recommendation (EU) 2018/951 of 22 June 2018 on Standards for Equality Bodies”, European Commission - Directorate-General for Justice and Consumers, 22 Haziran 2018, <http://data.europa.eu/eli/reco/2018/951/oj/eng>.

⁴³ Eşitlik kurumları; ombudsmanlık, danışma kurulları, enstitüler, komisyonlar ve muhtelif diğer bürokratik örgütlenme biçimleriyle birlikte ulusal insan hakları kurumları türlerinden biridir.

⁴⁴ Paris Prensipleri.

⁴⁵ Paris Prensipleri; “ECRI GPT2,” par. 13/n; “Commission Recommendation (EU) 2018/951,” par. 1.3/1.

⁴⁶ “ECRI GPT2,” par. 14/f.

⁴⁷ “*Amicus curiae*” mahkeme dostu, mahkemenin dostu, mahkemeye dost/arkadaş anlamlarına gelmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da tercih edilen kullanımı, “üçüncü taraf müdahalesi” şeklindedir. Bu çalışmada Latince kullanıma sadık kalınacaktır. Terime ilişkin bir tartışma için bkz. Elif Çelik, *Uluslararası İnsan Hakları Yargısında Amicus Curiae/Üçüncü Taraf Müdahalesi*, 1. Baskı (On İki Levha Yayıncılık, 2022), 7-10.

⁴⁸ “ECRI GPT2,” par. 14/e; “Commission Recommendation (EU) 2018/951,” par. 1.1.2/1. Venedik Komisyonu da Ombudsmanlık Kurumunun Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin İlkeler (Venedik İlkeleri) isimli kararında ombudsmanların “tercihen ilgili yargı organları ve mahkemeler nezdinde müdahil olma hakkına sahip olaca[ğını]” belirtmiştir. Bkz. “CdL-Ad(2019)005: Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (‘the Venice Principles’),” European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), 03 Mayıs 2019, art. 19, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)005-e).

⁴⁹ “CommDH/NHRS(2008)7: Enhancing the role of National Human Rights Structures in the execution of the European Court of Human Rights’ judgments”, Commissioner

sistematiik olarak Mahkeme kararlarının kendi devletleri tarafından icra edilip edilmediğini incelemeli, hükümetlerini Mahkeme'ye taşınan davalar hakkında uyarabilmeli, icranın izlenmesinde Bakanlar Komitesi'nin aldığı kararları takip edebilmeli, Mahkeme içtihatlarıyla uyumsuz mevzuat ve uygulamaları öne çıkarmalı, genel tedbirlerin uygulanmasına ilişkin görüşlerini ilgili bakanlıklar ile parlamentoya derhal iletebilmeli, yine genel tedbirlerin etkinliğini sistematiik olarak ölçebilmelidir⁵⁰.

Ayrıca 2008'den itibaren UİHK'ler ile iletişim halinde olan Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Grubuna, *amicus curiae* sıfatıyla müdahale imkânı kazandırılmıştır⁵¹. UİHK'lerin yanı sıra, daha kurumsal nitelik taşıdığı varsayılabilir bölgesel örgütün de bu yetkiye kavuşması önemli bir kazanımdır. *Amicus curiae* sıfatıyla müdahale yetkisini haiz diğer bir oluşum da Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliğidir. Komiserlik UİHK'ler ile iş birliğine yönelik bir dizi karar yayımlamıştır. UİHK'lerin, Mahkeme önünde müdahil olmayı düşündükleri davalar hakkında Komisyonerlik tarafından bilgilendirilmeleri ile kurumların, Mahkeme kararlarına dair bilgileri de içerecek şekilde, hazırladığı yıllık raporların İngilizce veya Fransızca olarak Komisyonerliğe iletilmesi özellikle önemlidir. Yine Mahkeme kararlarının icrası konusunda kurumların, Komisyonerliği bilgilendirmesi öngörülmüştür⁵².

UİHK'lerin müdahalede bulunmalarının yanında, özellikle bu kurumların bağımsız ve tarafsızlıkları ile kurumsal kapasitelerinin yeterli düzeyde olmadığına ilişkin haklı sebeplerin bulunduğu durumlarda, bu kurumlar ile iletişimde olan bölgesel örgüt ile Komiserliğin de ayrıca müdahale yetkisini saklı tutması kıymetlidir. Ayrıca benzer sistematiik problemleri paylaşan devletlerin insan hakları standartlarını ulusal hukuka aktarabilmesi adına Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Grubu veya Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği aracılığıyla yapılan katkılar

for Human Rights, 07 Şubat 2008, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805af4ec%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805af4ec%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

⁵⁰ “CommDH/NHRS(2008)7,” art. I/i-ix.

⁵¹ Eren, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*, 133.

⁵² “CommDH/Omb-NHRI(2007)7: 10th Round Table of Ombudsmen and the Commissioner for Human Rights”, Commissioner for Human Rights, 02 Nisan 2007. Akt. Eren, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*, 134-35.

bürokratik açıdan daha örgütlü ve son derece kıymetli olacaktır⁵³. Böylece Mahkeme kararlarından beklenen *de facto erga omnes* etkinin⁵⁴ doğmasına imkân verecek bir iş birliği ve diyalog da yaratılabilir⁵⁵.

⁵³ “[Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Grubu’nun] AİHM nezdindeki toplu müdahaleleri, bölgenin dört bir yanından UIHK uzmanlarını bir araya getirdikleri ve Avrupa Konseyi üye devletlerindeki yerel uygulamalara karşılaştırmalı bir genel bakış sağlayabildikleri için özel bir önem taşımaktadır. Bu tür bir genel bakış, özellikle AİHM’nin üye devletler arasında hukukla ilgili konularda bir fikir birliği olup olmadığını tespit ettiği durumlarda önemlidir. Bunun tam tersi olarak, karşılaştırmalı genel bakışlar AİHM’ye belirli ulusal durumların neden istisnai olabileceği konusunda da bilgi sağlayabilir. Söz konusu ülkedeki uygulamanın diğer Avrupa ülkelerinin çoğuyla uyumlu olmadığı davalar için, UIHK’lerin uzman yerel katkıları AİHM’ye yararlı bir içerik bilgisi sağlayabilir. [Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Grubu] tarafından toplu bir müdahale, örneğin kaynak kısıtlamaları nedeniyle UIHK’lerin bireysel olarak bir müdahalede bulunmasının mümkün olmadığı durumlarda da bir seçenek olabilir.” Bkz. “Third Party Interventions Before the European Court of Human Rights: Guide for National Human Rights Institutions”, European Network of National Human Rights Institutions, Ekim 2020, 14, <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2020/10/Third-Party-Interventions-Before-the-European-Court-of-Human-Rights-Guide-for-NHRIs.pdf>.

⁵⁴ *Erga omnes* etki, Sözleşme’nin 46. maddesinin birinci fıkrasındaki bağlayıcılığın, uyumsuzluğun tarafı olmayan devletler için de geçerli olmasını sağlar. 2014 tarihli uluslararası “Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi’nin ulusal düzeyde uygulanması ve ulusal yargıçların rolü” konferansında dönemin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başkanı Dean Spielmann, Mahkeme kararlarının kuramsal olarak *erga omnes* etkiden yoksun olmasına rağmen bir devlet aleyhine verilen ihlal kararına yol açan mevzuatın, bir başka devletin mevzuatıyla benzerlik göstermesi durumunda kendisi hakkında karar verilmeyen devletin de mevzuatını değiştirmesinin önünde hiçbir engel olmadığını belirtmiştir. Hatta bu yönde giderek artan bir eğilimden söz etmiş, Mahkeme içtihatlarını bilen ulusal yargı mercilerinin uluslararası insan hakları standartlarını uygulayacağını vurgulamıştır. Böylece Mahkeme’nin ikincillik ilkesi merkezli geçirdiği dönüşümün, *erga omnes* etki bakımından olumlu sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Bkz. Dean Spielmann, “Opening Remarks” (International Conference “Application of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms on national level and the role of national judges,” Council of Europe, 2014), https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20141024_OV_Spielmann_ENG.

Daha evvel Interlaken Bildirgesi’nde de taraf devletler “Mahkeme’nin gelişen içtihadını göz önünde bulundurarak, aynı ilke sorununun kendi hukuk sistemlerinde mevcut olduğu başka bir devlet tarafından Sözleşme’nin ihlal edildiğini tespit eden bir karardan çıkarılacak sonuçları da değerlendirme”ye davet edilmiştir. Bkz. “Interlaken Declaration: High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights”, 19 Şubat 2010, par. 4/c, <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/>

Sonuç olarak UİHK'lerin modern devlet yapılanmasındaki özgün yapısı ile köprü işlevinin başarısı, özellikle Avrupa Konseyi'ne ilişkin yükümlülüklerin ulusal hukukta karşılık bulması bağlamında sınanmaya muhtaçtır. AİHM kararlarının icrasının izlenmesi, bu sınanmanın ana meselelerinden birini teşkil eder. Zira kararların icrası, soyut bir hak ihlali tespiti ötesinde, ulusal hukuk sisteminin ikincillik ruhuna uygun olarak onarılmasını gerektirir.

III. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İCRASININ İZLENMESİ

Sözleşme'nin 46. maddesine göre kararların icrasının izlenmesi, Bakanlar Komitesi'nin görevidir⁵⁶. Sözleşme'de detaylandırılmayan izleme süreci, Bakanlar Komitesinin bu konuda yayınladığı Kurallara⁵⁷ bağlı olarak yürütülür. Bu kapsamda duruma göre gecikme faizi de dahil olmak üzere,

2010_interlaken_finaldeclaration_eng. Kuramsal bir mecburiyet olmadan, fiili eğilimlere bağlı bu potansiyel sonuçlar, ancak *de facto erga omnes* kavramıyla açıklanabilir. Bu etkinin en bilinen örnekleri, Kudla/Polonya, Scordino/İtalya, Zoluhin/Rusya kararlarını müteakiben birçok Avrupa devletinin ulusal hukuklarını gözden geçirmeleridir. Bkz. "AS/Jur/Inf (2010) 04: Strengthening Subsidiarity: Integrating the Strasbourg Court's Case Law into National Law and Judicial Practice" (Contribution to the Conference on the Principle of Subsidiarity, Skopje: Parliamentary Assembly, 2010), par. II/B/6/2, https://assembly.coe.int/committeedocs/2010/20101125_skopje.pdf. Son derece isabetli şekilde "*de facto erga omnes*" kavramını kullanan ise Rıza Türmen'dir. Bkz. Rıza Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getirilmesi", conference paper presented de AİHM Kararlarının Niteliği ve Uygulanması, 10 Aralık 2022.

⁵⁵ STK'ler ve UİHK'lerin Mahkeme kararlarının izlenmesine sunacağı katkılarının *erga omnes* etki bakımından olumlu bir etki yaratabileceğine dair bkz. Hacı Ali Açıkgül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanması ve Uygulamanın Denetimi*, Birinci Baskı (Adalet Yayınevi, 2025), 170-71.

⁵⁶ Sözleşme'nin "Kararların bağlayıcılığı ve icrası" kenar başlıklı 46. maddesinin ikinci fıkrası: "Mahkeme'nin kesin hükmü, bunun icrasını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne iletilir."

⁵⁷ "CM/Del/Dec(2006)964/4.4-App4consolidated: Rules of the Committee of Ministers for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements", Committee of Ministers, 12 Mayıs 2006, <https://rm.coe.int/16806eebf0>. Söz konusu Kurallar, Bakanlar Komitesi tarafından 10 Mayıs 2006 tarihinde 964. Bakanlar Vekilleri toplantısında kabul edilmiş ve 18 Ocak 2017 tarihinde 1275. Bakanlar Vekilleri toplantısında ve 6 Temmuz 2022 tarihinde 1439. Bakanlar Vekilleri toplantısında değiştirilmiştir.

Mahkeme tarafından hükmedilen herhangi bir adil tazminatın ödenip ödenmediği incelenen konulardan biridir⁵⁸. Bundan başka devletlerin karara uymak için gerekli araçları seçme konusundaki takdir yetkisi de dikkate alınarak; ihlalin sona ermesini ve zarar gören tarafın mümkün olduğunca Sözleşme’nin ihlalinden önce sahip olduğu duruma getirilmesini sağlamak için bireysel tedbirler ile benzer yeni ihlalleri önleyen veya devam eden ihlallere son veren genel tedbirlerin kabul edilip edilmediği denetlenir⁵⁹.

Kararlar; Bakanlar Komitesi tarafından icra bakımından “öncü”, “tekrarlayan” veya “izole” olarak tasnif edilir. Öncü davalar, ulusal düzeyde mevzuatta ve/veya uygulamada bir sorunu ortaya çıkardığı tespit edilen ve genellikle davalı devletin benzer ihlallerin tekrarını önlemek için yeni veya ek genel tedbirler almasını gerektiren davalardır⁶⁰. Öncü davalarda tespit edilen yapısal sorunlara ilişkin vakalar, tekrarlayan davalar olarak ele alınır⁶¹. İzole davalar ise tespit edilen ihlallerin belirli koşullarla yakından bağlantılı olması ve herhangi bir genel tedbir içermemesiyle ayrılır⁶². Bakanlar Komitesi, icra sürecinde tekrarlayan davaları, bir öncü dava altında gruplandırır. Buradaki amaçlardan biri, öncü davaya ilişkin genel tedbirlerin her bir tekrarlayan dava için de geçerli olmasını kolaylaştırmaktır⁶³.

⁵⁸ Bakanlar Komitesinin icraya ilişkin 6/2-a Kuralı. Adil tazmin kararlarının denetimine ilişkin Bakanlar Komitesi pratiği hakkında bilgi almak için bkz. “CM/Inf/DH(2021)15: Monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction”, Committee of Ministers, 23 Eylül 2021, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a3bf19>.

⁵⁹ Bakanlar Komitesinin icraya ilişkin 6/2-b/i-ii Kuralı. Genellikle bireysel ve genel tedbirler sıralanmak yerine taraf devletin tercihi bırakılmakla birlikte pilot karar veya yarı-pilot kararlarda bu tedbirlerin sıralandığı da görülmektedir. Sistemik bir soruna işaret eden kararlardaki tedbirler için bkz. “Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers on Judgments Revealing an Underlying Systemic Problem”, Committee of Ministers, 12 Mayıs 2004, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805dd190%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805dd190%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

⁶⁰ *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2023: 17th Annual Report of the Committee of Ministers* (Council of Europe, 2024), 167, <https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af6e81>.

⁶¹ “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2023: 17th Annual Report of the Committee of Ministers,” 168.

⁶² “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2023: 17th Annual Report of the Committee of Ministers,” 167.

⁶³ *Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers* (European Implementation Network,

A. İzlenmeye Tâbi Kararlar ve İzleme Usulleri

Mahkeme kararları, icranın izlenmesine tâbi olup olmamalarına göre iki gruba ayrılabilir. İzlenmeye tâbi kararlar da iki farklı usulde izlenebilir.

1. İzlenme Bakımından Kararlar

Mahkeme kararlarının icrasının izlenmesi için ilgili kararın kesinleşmiş olması aranır⁶⁴. Ancak Mahkeme'nin kesinleşmiş tüm kararları izlemeye tâbi değildir. Mahkeme üç ayrı kategoride karar vermektedir. Bunlardan biri *decision*, diğeri *judgement* ve sonuncusu danışma görüşüdür⁶⁵.

Decision niteliğindeki kararlar, kabul edilebilirliğe ilişkin kararlar ile *judgement* niteliğinde verilmemiş dava listesinden çıkarma kararlarını⁶⁶ ifade eder. Kabul edilebilirliğe ilişkin karar; Tek Yargıçlı Oluşum, Komite, Daire veya Büyük Daire tarafından verilebilir ve kesin niteliktedir⁶⁷. Ancak Sözleşme'nin 29. maddesi uyarınca kabul edilebilirliğe ilişkin karar, esasa ilişkin kararla birlikte verildiğinde *decision* niteliğini kaybeder, *judgement* niteliğini kazanır. Dava listesinden çıkarma kararları da Tek Yargıçlı Oluşum, Komite, Daire veya Büyük Daire tarafından verilebilir; Daire'nin verdiği kayıttan düşürme kararlarına karşı itiraz yolu açıktır.

2018), 5, https://static1.squarespace.com/static/55815c4fe4b077ee5306577f/t/5e1c2ac53d0fa72e53f955c4/1578904366756/202001_EIN_HandbookEN_Website.pdf. Birden fazla konuyu gündeme getiren davalar, bir konuda öncü dava, diğeri bir konuda ise tekrarlayıcı dava olarak nitelendirilebilir. Bkz. "Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers," 5.

⁶⁴ Bu konuda bkz. Sözleşme'nin "Kesin hükümler" kenar başlıklı 44. maddesi.

⁶⁵ Yaşar Salihpaşaoğlu'nun da belirttiği gibi *decision* için karar, *judgement* için hüküm kelimelerine başvurulabilmekle birlikte her iki kelimenin birbirinin yerine kullanılması iki kavramı ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kavramlar İngilizce ifadeleriyle kullanılacaktır. Bkz. Yaşar Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, Güncellenmiş 3. Baskı (Adalet Yayınevi, 2024), 217.

⁶⁶ Bkz. Sözleşme'nin "Başvuruların dava listesinden çıkarılması" kenar başlıklı 37. maddesi.

⁶⁷ Kabul edilebilirlik kararlarına ilişkin Sözleşme hükümleri, bu kararı verebilecek oluşuma göre çeşitlidir. Bu konuda bkz. Sözleşme md. 27, 28, 29 ve 31.

Judgement niteliğindeki kararlar; işin esasına dair kararlar⁶⁸, adil tazmin taleplerine ilişkin kararlar⁶⁹, hükmün düzeltilmesi kararları⁷⁰ ve hataların düzeltilmesi kararları⁷¹ olarak çeşitlenir.

Danışma görüşü niteliğindeki kararlar ise Sözleşme’nin 47. maddesinde yerleşik⁷² yahut 16 no.lu Protokol aracılığıyla kabul edilen usul⁷³ uyarınca verilen tavsiye niteliğindeki kararları içerir.

⁶⁸ Esasa ilişkin kararları düzenleyen Sözleşme hükümleri, bu kararı verebilecek oluşuma göre çeşitlidir. Bu konuda bkz. Sözleşme md. 28, 29, 31.

⁶⁹ Bkz. Sözleşme’nin “Adil tazmin” kenar başlıklı 41. maddesi. Mahkeme İçtüzüğü’nün “Adil tazmine ilişkin karar” kenar başlıklı 75. maddesinin birinci fıkrası: “Daire veya Komite, Sözleşme’nin veya Protokollerinin ihlal edildiğine hükmederse, İçtüzüğün 60. maddesine uygun olarak belirli bir talepte bulunulmuşsa ve sorun karara bağlanmaya hazırsa, aynı kararda Sözleşme’nin 41. maddesinin uygulanmasına ilişkin bir karar verir; sorun karara bağlanmaya hazır değilse, Daire veya Komite bunu kısmen veya tamamen saklı tutar ve sonraki usulü belirler.”

⁷⁰ Mahkeme İçtüzüğü’nün “Hükmün düzeltilmesi talebi” kenar başlıklı 80. maddesi: “1. Taraflardan biri, niteliği itibarıyla belirleyici bir etkiye sahip olabilecek ve bir karar verildiği sırada Mahkeme tarafından bilinmeyen ve makul olarak bilinmesi mümkün olmayan bir gerçeğin ortaya çıkması halinde, bu gerçeğin öğrenilmesinden itibaren altı aylık bir süre içinde, Mahkeme’den hükmün gözden geçirilmesini talep edebilir.

2. Talepte düzeltilmesi istenen hükümden bahsedilir ve bu maddenin birinci fıkrasında belirtilen koşullara uyulduğunu göstermek için gerekli bilgiler yer alır. Talebe tüm destekleyici belgelerin birer kopyası eşlik eder. Talep ve destekleyici belgeler Yazı İşleri Müdürlüğü’nde dosyalanır.

3. Asıl Daire, talebin değerlendirilmesini gerektirecek bir neden bulunmadığı gerekçesiyle talebin reddine kendiliğinden karar verebilir. Asıl Dairenin oluşturulmasının mümkün olmadığı hallerde, Mahkeme Başkanı kura çekerek Daireyi tamamlar veya oluşturur.

4. Daire talebi reddetmezse, Yazı İşleri Müdürü talebi diğer taraf ya da taraflara iletir ve onları Daire Başkanı tarafından belirlenen süre içinde yazılı görüşlerini sunmaya davet eder. Daire Başkanı, Daire’nin duruşma yapılmasına karar vermesi halinde, duruşma tarihini de belirler. Daire kararını bir hüküm yoluyla verir.”

⁷¹ Mahkeme İçtüzüğü’nün “Karar ve hükümlerdeki hataların düzeltilmesi” kenar başlıklı 81. maddesi: “Hükümlerin gözden geçirilmesi ve başvuru listesine yeniden eklenmesine ilişkin hükümler saklı kalmak kaydıyla, Mahkeme kendiliğinden veya taraflardan birinin kararını veya hükmün tefhiminden itibaren bir ay içinde yaptığı talep üzerine, yazım hatalarını, hesaplama hatalarını veya bariz hataları düzeltebilir.”

⁷² Bkz. Sözleşme’nin “Danışma görüşleri” kenar başlıklı 47. maddesi.

⁷³ 6 no.lu Protokol’ün 1. maddesi: “1. Bir Yüksek Sözleşmecî Tarafın 10. madde uyarınca belirtilen en yüksek mahkemeleri ve yargı mercileri, Sözleşme’de veya protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlüklerin yorumlanması veya uygulanmasına ilişkin ilke sorunları hakkında Mahkeme’den danışma görüşü talep edebilir.

Bakanlar Komitesinin icranın izlenmesi sürecine ilişkin Kuralları, bu kararlardan hangilerinin icrasının izleneceğini belirlemiştir. Buna göre; “Sözleşme’nin 46. maddesinin ikinci fıkrası veya 39. maddesinin dördüncü fıkrası uyarınca bir hüküm [*judgement*] veya karar [*decision*] Bakanlar Komitesi’ne iletildiğinde, dava gecikmeksizin Komite’nin gündemine alınır.”

Sözleşme’nin 46. maddesinin ikinci fıkrası, Mahkeme’nin *judgement* niteliğindeki kararlarını içerir. Dolayısıyla bu nitelikte verilen tüm kararlar, izlenmeye tâbidir. 39. maddenin dördüncü fıkrası ise dostane çözüm kararlarını düzenler. Dostane çözüm, 37. maddenin birinci fıkrasının (b) bendinde yer alan “meselenin çözüme kavuşturulduğu” durumlarda verilecek olan dava listesinden çıkarma kararının bir örneğidir⁷⁴. Sonuç olarak, *decision* niteliğindeki kararlar ile danışma görüşü niteliğindeki kararlar izlemeye tâbi değildir.

2. İzleme Usulleri

Mahkeme kararlarının icrasının izlenmesi, 2010’dan bu yana iki türlüdür: Standart usulde izleme ve nitelikli usulde izleme⁷⁵. Bakanlar Komitesi, izleme yöntemini kendisi tayin eder ve bir vaka; izlemenin herhangi bir aşamasında bir taraf devletin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası Dairesi’nin (DEJ), zarar gören tarafın, STK’lerin ya da UIHK’lerin talebi üzerine bir prosedürden diğerine aktarılabilir⁷⁶.

2. Talepte bulunan mahkeme veya yargı mercii, yalnızca önünde görülmekte olan bir dava bağlamında danışma görüş isteyebilir.

3. Talepte bulunan mahkeme veya mahkeme heyeti, talebinin gerekçelerini belirtir ve görülmekte olan davanın ilgili hukuki ve olgusal arka planını sunar.”

⁷⁴ Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 225-26.

⁷⁵ Standart usulde izleme ve nitelikli usulde izleme yerine kullanılan birçok benzer kalıp bulunmaktadır. “Standart takip usulü” ve “gelişmiş takip usulü” kullanımları için bkz. Aygül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası*, 130. “Standart prosedür” ve “geliştirilmiş prosedür” kullanımları için bkz. Açıkgül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanması ve Uygulamanın Denetimi*, 152-58. “Standart denetim” ve “nitelikli denetim” kullanımları için bkz. Muammer Öz, *AIHM Kararlarının Uygulanması ve Türkiye Örneği*, Birinci Baskı (Seçkin Yayıncılık, 2023), 193-94. “Standart inceleme” ve “gelişmiş inceleme” kullanımları için bkz. Serkan Cengiz, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası*, Birinci Baskı (Seçkin Yayıncılık, 2023), 139.

⁷⁶ “GR-H(2016)2-Final: Supervision of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights: Procedure and Working Methods for the Committee of Ministers’ Human Rights Meetings” (Committee of Ministers, 30 Mart 2016), par. 8,

Türü ne olursa olsun izleme, eylem planı ve eylem raporu aracılığıyla yürütülür. Eylem planı, davalı devletin bir Mahkeme kararının icrasına yönelik tedbirleri, zaman çizelgesiyle birlikte Bakanlar Komitesine sunduğu plandır. Gerekli tüm tedbirleri ortaya koymanın mümkün olmadığı durumda gerekli tedbirlerin belirlenmesi için atılacak adımlar ve bu adımlar için gösterge niteliğinde bir zaman çizelgesi ortaya koyulabilir⁷⁷. Eylem raporu ise davalı devlet tarafından sağlanan ve kararın icra edilmesi için alınan tedbirleri ve/veya neden daha fazla tedbir alınmasına gerek olmadığına ilişkin açıklamayı ortaya koyan belgedir⁷⁸.

a. Standart Usulde İzleme

Standart usulde izleme, nitelikli usulde izlemeye tâbi olması için ayrı bir nedenin bulunmadığı her karar için uygulanır⁷⁹. Bu usulde devletlerin ilgili Mahkeme kararı verildikten sonra derhal ve en geç altı ay içerisinde eylem planını ya da eylem raporunu sunması gerekir. Bakanlar Komitesi, yalnızca eylem raporunun sunulup sunulmadığını denetler.

b. Nitelikli Usulde İzleme

Nitelikli usulde izleme; acil bireysel tedbir gerektiren kararlar, pilot kararlar, devlet başvurularında verilen kararlar ve Mahkeme ya da Bakanlar Komitesi tarafından yapısal ve karmaşık sorunlar içerdiği saptanan kararlar bakımından uygulanır⁸⁰. Bu usulde Bakanlar Komitesi yalnızca eylem raporunun sunulup sunulmadığını denetlemekle yetinmez; icranın izlenmesinde aktif bir aktör olarak yer alır. Bakanlar Komitesi öncelikle eylem planlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında yardım işlevini üstlenebilir. Ayrıca alınması öngörülen tedbirlerde uzman yardımı sunabilir. Son olarak karmaşık ve esaslı sorunlarda iki ve çok taraflı iş birliği programları

<https://search.coe.int/cm?i=09000016806303a9>; “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 6.

⁷⁷ “CM/Inf/DH(2009)29-rev: Action Plans – Action Reports Definitions and objectives Memorandum prepared by the Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”, Committee of Ministers, 03 Haziran 2009, par. I, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805adb14%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805adb14%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22%22]}).

⁷⁸ “CM/Inf/DH(2009)29-rev”, par. I.

⁷⁹ “GR-H(2016)2-Final,” par. 8-b.

⁸⁰ “GR-H(2016)2-Final,” par. 8-a.

düzenleyebilir (seminerler, yuvarlak masa toplantıları vs.). Bu usulde mevcut olan üç ayda bir yapılan insan hakları toplantılarında düzenli gündem uygulaması da Bakanlar Komitesine sürekli bir işlev kazandırır.

B. İzleme Sürecindeki Aktörler

Kararların icrasının izlenmesi, birçok aktörü içinde barındıran bir süreçtir. Bakanlar Komitesi, izlemenin soruşturmacı değil; fakat iş birliğine dayalı bir süreç olduğunu vurgulamıştır⁸¹.

1. Bakanlar Komitesi

Bakanlar Komitesi, izleme sürecine iki tür kararıyla katılır⁸². Bunlardan biri ara kararlardır (*interim resolutions*)⁸³. Ara kararlar icranın izlenmesini sonlandırmaz. Bakanlar Komitesi bir de nihai karar (*final resolution*) alabilir⁸⁴. Nihai karar ile izleme sonlanır. Bu kararın ön şartı, ilgili devletin kararın gerektirdiği tüm tedbirleri aldığı ve ya dostane çözüm şartlarının sağlandığının Bakanlar Komitesi tarafından tespit edilmesidir.

⁸¹ “CM/Inf/DH(2004)8-final: Human rights working methods - Improved effectiveness of the Committee of Ministers’ supervision of execution of judgments - Information document prepared under the responsibility of the Norwegian Delegation”, Committee of Ministers, 07 Nisan 2004, par. 1.3-iv, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805dd46e%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805dd46e%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

⁸² Bu denetleyici rolünde Bakanlar Komitesi’ne kendi Sekreteryası ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası Dairesi (DEJ) yardımcı olmaktadır. Sekreteryası, Komite’nin karar alma usullerinin sorunsuz işlenmesini sağlamaktan sorumludur. İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü’nün (DGI) bir parçasını oluşturan DEJ (avukatlar ve diğer uzman danışmanlardan oluşur), AİHM kararlarının tam olarak yürürlüğe girmesi için gereken özel eylemleri belirlemek üzere üye devletlerle yakın iş birliği içinde çalışır ve münferit davalarda uygulamaya ilişkin olarak Komite’ye tavsiyelerde bulunur. Bkz. “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 3.

⁸³ Bakanlar Komitesinin icraya ilişkin 16. Kuralı: “Bakanlar Komitesi, bir kararın veya bir dostane çözümün şartlarının icrasını denetlerken, özellikle icranın ilerleme durumu hakkında bilgi vermek veya uygun olduğu hallerde endişelerini dile getirmek ve/veya icraya ilişkin önerilerde bulunmak amacıyla ara kararlar alabilir.”

⁸⁴ Bakanlar Komitesinin icraya ilişkin 17. Kuralı: “Bakanlar Komitesi, ilgili Yüksek Sözleşmeciler Tarafın karara uymak için gerekli tüm tedbirleri aldığı ve ya dostane çözüm şartlarının yerine getirildiğini tespit ettikten sonra, Sözleşme’nin 46. maddesinin ikinci fıkrası veya 39. maddesinin dördüncü fıkrası kapsamındaki görevlerinin yerine getirildiği sonucuna varan bir Karar kabul eder.”

Bakanlar Komitesi, iş birliği uyarınca kararlarını tek başına değil; hükûmetlerin, zarar gören tarafın, uluslararası kuruluşlar ile bu kuruluşun organ veya kurumlarının, müdahalesine özellikle izin verilen kurum veya organların, STK’lerin ve UIHK’lerin bildirimleri çerçevesinde almaktadır.

2. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Mahkeme kararlarının icrasının izlenmesinde doğrudan bir aktör olarak düşünülmemekle birlikte tedrici bir biçimde bu işlevi de üstlenmiştir⁸⁵. Parlamenterler Meclisi ilk olarak bazı Mahkeme kararlarının icra edilmemesinin, “Sözleşme’nin faaliyet gösterdiği elli yıl boyunca elde edilen kazanımların altını oyma tehdidi oluşturan önemli sorunlara yol açmasından endişe duy[arak]”⁸⁶ “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrası” başlıklı kararı almıştır. Karar uyarınca Parlamenterler Meclisi Mahkeme kararlarının icrası konusunda kamunun dikkatini çekebilir; kararların icrasına ilişkin sürekli güncellenen bir kayıt tutabilir; kararların icrasına ilişkin düzenli müzakereler yürütebilir; acil bir görüşmeyi talep etmek de dahil olmak üzere Bakanlar Komitesi’ne ve onun aracılığıyla ilgili devletlere kararların icrasına ilişkin tavsiyelerde bulunabilir; ilgili devletlerin parlamentolarına kararların hızlı ve etkin bir şekilde icra edilmesi için çağrıda bulunabilir; devletlerin adalet bakanını ya da ilgili başka bir bakanını Meclis’e şahsen açıklama yapmaya davet edebilir; bir üye devletin Mahkeme’nin bir kararını icra etmeyi reddetmesi durumunu bir izleme prosedürü başlatmak için bir neden olarak değerlendirebilir ve gerektiğinde mevcut diğer imkanlardan yararlanabilir⁸⁷. Parlamenterler Meclisi, izleme sürecindeki rolünü, kendi bünyesindeki Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi aracılığıyla yürütür⁸⁸.

⁸⁵ Açıkgül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanması ve Uygulamanın Denetimi*, 130.

⁸⁶ “Resolution 1226 (2000): Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”, Parliamentary Assembly, 28 Eylül 2000, par. 5, <https://pace.coe.int/pdf/f0b7a546956c98c46769a815c4d02cf44bc2afc909a661e279da6d898a584e40?title=Res.%201226.pdf>.

⁸⁷ “Resolution 1226 (2000),” par. 11/c.

⁸⁸ Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi hakkında bkz. “Resolution 1842 (2011): The Terms of Reference of Parliamentary Assembly Committees – Implementation of Resolution 1822 (2011) on the Reform of the Parliamentary Assembly”, Parliamentary Assembly, 07 Ekim 2011, par. Specific terms of reference of the Assembly committees/2,

Ayrıca Bakanlar Komitesinin 2020 tarihli “Bir üye devletin yasal yükümlülüklerini ciddi bir şekilde ihlal etmesi durumunda Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisi arasında tamamlayıcı prosedür” başlıklı kararı⁸⁹ uyarınca bir Mahkeme kararını icra etmesiyle ilgili başlatılacak tamamlayıcı prosedür kapsamında da Parlamenterler Meclisi etki sahibi olacaktır⁹⁰. Parlamenterler Meclisi bir de kendi İçtüzüğü kapsamında Bakanlar Komitesine Mahkeme kararlarının icrasına ilişkin yazılı ve sözlü soru sorma yetkisini haizdir⁹¹. Böylece Parlamenterler Meclisi, çeşitli yetkileriyle Mahkeme kararlarının icrasının izlenmesinde dolaylı bir aktör olarak yer alır.

3. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHM de kararların icrasının izlenmesi aşamasına hukuki bir aktör olarak katılabilir. 14 no.lu Protokol, Bakanlar Komitesine Mahkeme’yi izleme sürecine davet etme yetkisini tanımıştır. Bu davet, iki türlü olabilir.

<https://pace.coe.int/pdf/337776a408639a4b83c75bc57812fdb444b9cf31286aa2e4190e2eb1db91eed?title=Res.%201842.pdf>.

⁸⁹ “CM/Del/Dec(2020)1366/1.7-App: 1.7 Complementary Procedure between the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly in Response to a Serious Violation by a Member State of Its Statutory Obligations”, Committee of Ministers, 05 Şubat 2020, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016809a65cf%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016809a65cf%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22%22]}).

⁹⁰ Açıkgül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanması ve Uygulamanın Denetimi*, 132.

⁹¹ Parlamenterler Meclisi İçtüzüğü’nün “Bakanlar Komitesi’ne Yöneltilen Sorular” kenar başlıklı 61. maddesi: “61.1. Temsilciler ve vekilleri, Bakanlar Komitesi’nin yetkisi dahilindeki konularla ilgili yazılı soruları her zaman Bakanlar Komitesi’ne veya onun Dönem Başkanı’na yöneltebilirler. Meclis Başkanı bu soruların yerinde olup olmadığına karar verir ve bunları Bakanlar Komitesi’ne iletir.

61.2. Bakanlar Komitesi’nin faaliyetleri hakkındaki bir raporun Parlamenterler Meclisi’ne sunulmasının ardından, temsilciler ve vekilleri, Bakanlar Komitesi Başkanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılmak üzere sözlü sorular sunabilirler. Bu uygulama Bakanlar Komitesi Başkanının onayını gerektirir.

Temsilciler ve vekiller ayrıca yazılı sorular da sunabilirler. Bunlar, kısmi oturumun açılışından en az bir hafta önce sunulmalıdır. Bakanlar Komitesi Başkanı bu soruları sözlü veya yazılı olarak yanıtlar.

Sözlü ve yazılı cevaplar yayınlanır.

Soruların sıralı olup olmadığına Meclis Başkanı karar verir.

Hiçbir temsilci veya yedek, herhangi bir oturumda Bakanlar Komitesi Başkanına birden fazla sözlü veya yazılı soru yöneltemez.

Bu kuralın uygulanmasında konuk konuşmacılara yöneltilen sorulara ilişkin kurallar geçerlidir.”

46. maddenin üçüncü fıkrası uyarınca Bakanlar Komitesi, kesinleşmiş bir kararın icrasının denetlenmesinin, kararın yorumlanmasına ilişkin bir sorun nedeniyle engellendiği kanaatine varırsa, yorum sorununa ilişkin bir karar vermesi için konuyu Mahkeme’ye havale edebilir. Sevk kararı için Komite’de yer alma hakkına sahip temsilcilerin üçte ikisinin oy çokluğu gerekir.

46. maddenin dördüncü fıkrası uyarınca ise Bakanlar Komitesi, bir devletin taraf olduğu bir davada kesinleşmiş bir karara uymayı reddettiği kanaatine varırsa, bu tarafa resmi bildirimde bulunduktan sonra ve Komite’de yer alma hakkına sahip temsilcilerin üçte ikisinin oy çokluğuyla alınan bir kararla, bu tarafın birinci fıkra kapsamındaki yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği konusunu Mahkeme’ye havale edebilir. Bu prosedür, Mahkeme’nin ilk kararında zaten karara bağlanmış olan ihlal konusunu yeniden açmayı amaçlamaz. Bu prosedürün kullanılma tehdidinin dahi yaratacağı siyasi baskının, Mahkeme’nin ilk kararının ilgili devlet tarafından icrasını sağlamaya yeteceği tasavvur edilmiştir⁹². Nitekim ihlal prosedürüne, yalnızca istisnai durumlarda başvurulması öngörülmektedir⁹³.

⁹² “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Amending the Control System of the Convention”, Council of Europe, 13 Mayıs 2004, par. 99-100, <https://rm.coe.int/16800d380f>. Nitekim Azerbaycan devletinin Ilgar Mammadov/Azerbaycan kararına uymaması üzerine ihlal prosedürünün başlatılmasını müteakip başvurunun maruz kaldığı ihlaller devlet tarafından telafi edilmiş ve Bakanlar Komitesi de bireysel tedbirler bakımından icranın izlenmesini sona erdirmiştir. Bkz. “Resolution CM/ResDH(2020)178: Execution of the judgments of the European Court of Human Rights Three cases against Azerbaijan”, Committee of Ministers, 03 Eylül 2020, [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22001-204747%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22001-204747%22]}). Bununla birlikte Türkiye devletinin Osman Kavala/Türkiye kararına uymadığı iddiasıyla başlatılan ihlal prosedürü kapsamında karara uyulmadığı Büyük Daire tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen gerekli tedbirler alınmadığından icranın izlenmesi hâlâ sürmektedir. Büyük Daire’nin kararı için bkz. Proceedings Under Article 46 § 4, in the Case of Kavala v. Türkiye, No. 28749/18 (ECtHR [GC] 11 Temmuz 2022), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22kavala%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-218516%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22kavala%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-218516%22]}).

⁹³ “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Amending the Control System of the Convention,” 100.

4. Hükûmetler

Açıklandığı üzere izleme süreci eylem planı ve eylem raporları temelinde yürütülür. Eylem planı ve eylem raporunu Bakanlar Komitesi önüne sunacak olan aktör, hükûmettir⁹⁴. Hükûmet bir de eylem raporundaki açıklamalarının Bakanlar Komitesi tarafından icranın izlenmesinin kapatılmasına yetersiz görülmesi üzerine gözden geçirilmiş eylem raporu sunabilir. Bu rapor uygun bulunduğu takdirde, izleme sona erer.

5. Zarar gören taraflar

Bakanlar Komitesinin icranın izlenmesine ilişkin Kuralları'ndan Kural 9 uyarınca “Bakanlar Komitesi, adil tazminatın ödenmesi veya bireysel tedbirlerin alınması konusunda zarar gören taraftan gelen her türlü bildirimini değerlendirir.” Hüküm uyarınca zarar gören tarafın da izleme sürecinde yer alması mümkündür. Ancak bu rol, oldukça sınırlıdır. Zira Kurallar; zarar gören tarafın katılımını adil tazminatın ödenmesi ya da hakkındaki bireysel tedbirlerin alınması konularıyla, yani davanın sonucuna ilişkin bireysel hukuki menfaati ile sınırlamıştır. Bu halde zarar gören taraf, genel tedbirlere ilişkin bir bildirimde bulunamaz.

6. Sivil toplum kuruluşları

Kural 9 uyarınca “Bakanlar Komitesi, Sözleşme'nin 46. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, hükûmet dışı kuruluşlar[dan] gelen, kararların icrasına ilişkin her türlü bildirimini değerlendirmeye yetkilidir.” Zarar gören tarafın bildirimini için öngörülen kısıtlar, STK'ler için öngörülmemiştir. Bu nedenle STK'ler hem bireysel tedbirler hem de genel tedbirler hakkında görüş bildirebilir. Bu husus, izleme sürecindeki çok önemli bir boşluğu kısmî olarak doldurmaya yarar. Zira hükûmetler zaten ihlal isnadı altında bulunduğundan genel tedbirlerin alınması ihtiyacını doğuran koşullara ilişkin tam ve doğru bilgiyi sunmaktan kaçınabilir. Zarar gören taraf, bu bilgiyi denetleme yetkisine resmi olarak sahip değildir. STK'ler ise özellikle gölge raporlama

⁹⁴ Eylem planları ve eylem raporlarının hazırlanması konusunda taraf devletlere yönelik ayrıntılı bir kılavuz için bkz. “Guide for the Drafting of Action Plans and Reports for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”, Directorate General Human Rights and Rule of Law Directorate of Human Rights Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, t.y., <https://rm.coe.int/guide-drafting-action-plans-reports-en/1680592206>.

aracılığıyla bu bilgileri çelişmeli bir usule tâbi olmasını sağlar. Hatta devletlerin STK’lerin beyanlarını yanıtlama yetkisi de bulunmaktadır⁹⁵.

7. Uluslararası kuruluşlar veya bu kuruluşun organ veya kurumları

İzlemeye ilişkin Kurallar’daki 2017 tarihli değişiklikle amaçları ve faaliyetleri arasında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’nde tanımlandığı şekliyle insan haklarının korunması veya geliştirilmesi bulunan uluslararası bir kuruluştan veya onun organları ya da kurumlarından gelen ve Sözleşme’nin 46. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca kendi yetki alanlarına giren kararların icrasına ilişkin konularla ilgili her türlü bildirimini değerlendirme de Bakanlar Komitesinin yetkileri arasında sayılmıştır⁹⁶. Böylece insan hakları alanında faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar da yakın zamanda icranın izlenmesinde bir aktör haline gelmiştir.

8. Ulusal insan hakları kurumları

Bakanlar Komitesi’nin etkin, çoğulcu ve bağımsız UİHK’lerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusunda üye devletlere yönelik

⁹⁵ İfade Özgürlüğü Derneği’nin Bakanlar Komitesi’ne sunduğu görüşlere örnek olarak bkz. “DH-DD(2022)821: Rule 9.2 - Communication from an NGO (İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD – Freedom of Expression Association)) (25/07/2022) in the case of Avci v. Turkey (Application No. 18377/11) (Bayar and Gurbuz group, 37569/06) [anglais uniquement]”, Committee of Ministers, 03 Ağustos 2022, [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2022\)821E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2022)821E%22]}); “DH-DD(2023)1382: Rule 9.2 - Communication from an NGO (İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD – Freedom of Expression Association)) (03/11/2023) in the case of AHMET YILDIRIM v. Turkey (Application No. 3111/10) [anglais uniquement]”, Committee of Ministers, 13 Kasım 2023, [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2023\)1382E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2023)1382E%22]}); “DH-DD(2024)305: Rule 9.2 - Communication from an NGO (İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD)) (06/03/2024) concerning the Altug Taner Akcam, Nedim Sener, Isikirik, Oner and Turk and Artun and Guvener groups v. Turkey (Applications No. 27520/07, 38270/11, 41226/09, 51962/12, 75510/01) [anglais uniquement]”, Committee of Ministers, 14 Mart 2024, [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2024\)305E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2024)305E%22]}).

⁹⁶ “CM/Del/Dec(2017)1275/4.1: Securing the Long-Term Effectiveness of the System of the European Convention on Human Rights – Implementation of the Brussels Declaration – Amendments to Rule 9 of the Ministers Deputies’ Rules for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements”, Committee of Ministers, 18 Ocak 2017, par. 1, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016806d86cc%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016806d86cc%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiye Kararı hem Mahkeme kararlarının icrası bakımından UİHK'lerin rolüne değinmiş hem de bu kapsamda devletlere yol göstermiştir⁹⁷.

UİHK'ların önemi, Sözleşme ihlallerinin önlenmesi ve giderilmesine ilişkin 2022 tarihli Bakanlar Komitesi Kılavuz İlkelerinde de vurgulanmıştır. Bu Kılavuz İlkeler, diğer hususların yanı sıra, üye devletlerin Sözleşme'yi uygularken STK'lerin ve UİHK'lerin katılımını ve etkileşimini teşvik etmelerini ve özellikle AİHM kararlarının icrası bağlamında yasa tasarıları ve politika stratejileri değerlendirilirken onlara danışmalarını tavsiye etmektedir⁹⁸.

Bakanlar Komitesinin icranın izlenmesine ilişkin Kuralları, Kural 9 sunumları da denilen bildirim sunmaya yetkili merciler arasında hükûmet dışı kuruluşların yanı sıra UİHK'leri de saymıştır. Bakanlar Komitesi, Kural 9 uyarınca bu kurumlardan gelen her tür bildirim değerlendirme yetkisini haizdir.

Kural 9 bildirimleri çoğunlukla bir devletin eylem planına veya raporuna yanıt niteliği taşır. Sekretarya, UİHK'lerden gelen bu tür bildirim, ilgili devletin dikkatine sunar. Devletin beş iş günü içinde yanıt vermesi halinde

⁹⁷ Kararın başlangıç metnindeki vurguya göre: "Bağımsız UİHK'lerin Avrupa'da insan haklarının geliştirilmesi ve korunması, özellikle de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde üçüncü taraf müdahalesi (Sözleşme'nin 36. maddesinin ikinci fıkrası temelinde) ve Sözleşme'nin 46. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca kararların uygulanmasının denetlenmesine ilişkin bildirim de dahil olmak üzere İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin (ETS No. 5, Sözleşme) etkili bir şekilde uygulanması için büyük potansiyelinin ve etkisinin altını çizerek;" Ayrıca Kararın 16. maddesine göre: "Üye Devletler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer ilgili belgelerin etkili bir şekilde uygulanmasına katkılarını güçlendirmek amacıyla, UİHK'ler arasında sürekli bilgi paylaşımını sağlamak için Avrupa Konseyi ile iş birliği programlarının geliştirilmesini teşvik etmeli ve desteklemeyi düşünmelidir." Bkz. "CM/Rec(2021)1: Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the development and strengthening of effective, pluralist and independent national human rights institutions", Committee of Ministers, 31 Mart 2021, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a1f4da%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a1f4da%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

⁹⁸ "CM(2022)141-Add1final: Guidelines of the Committee of Ministers on the Prevention and Remedying of Violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", Committee of Ministers, 27 Eylül 2022, [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a7b73b%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a7b73b%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

hem bildirim hem de yanıt Bakanlar Komitesi’nin dikkatine sunulur ve kamuya açıklanır. Bu süre içinde herhangi bir yanıt verilmemişse, bildirim Bakanlar Komitesi’ne iletilir ancak kamuya açıklanmaz. Bildirim, bildirimden on iş günü sonra, bu süre içinde alınan herhangi bir yanıtla birlikte yayınlanır. Bu on iş gününden sonra alınan bir devlet yanıtı, alındıktan sonra ayrıca dağıtılır ve yayınlanır. Dolayısıyla UİHK tarafından sunulan belgeler alenidir⁹⁹.

Öngörülen bildirimin muhtevası oldukça geniştir. Zarar gören taraf, yalnızca adil tazmin talepleri ile bireysel tedbirlere ilişkin bildirimde bulunabilirken UİHK’ler, tıpkı STK’ler gibi, “kararların icrasına ilişkin konularla ilgili” veya “dostane çözüm şartlarının uygulanmasına ilişkin” her türlü bildirim sunabilir. Adil tazmin talepleri ile bireysel tedbirlerin yanında genel tedbirler de bu kapsamdadır¹⁰⁰.

Bildirimlerin takip etmesi gereken standart yapı da belirlenmiştir. Buna göre Kural 9 başvuruları; vakanın veya vaka grubunun tanımı, bireysel tedbirler, genel tedbirler ve sonuçlardan ibarettir. Ayrıca gerektiği durumlarda Bakanlar Komitesi’ne yönelik tavsiyelerin gerekçeli ve açık bir listesi ile davalı devleti ne yapmaya teşvik etmesinin talep edildiği de yazılmalıdır¹⁰¹.

Standart usulde izleme yapılırken herhangi bir zaman çizelgesi bulunmamakla birlikte nitelikli usulde izleme bakımından bildirimlerin zamanlaması önem arz eder. İki tür zaman sınırı bulunmaktadır. Bunlardan biri; Bakanlar Komitesi’ne yapmak istedikleri yeni gelişmeleri veya yorumları detaylandıran bir ilk bildirimin toplantıdan altı hafta önce yapılması gerekliliğidir. Bu bildirim, Bakanlar Komitesinin, bir sonraki toplantıda hangi

⁹⁹ Bakanlar Komitesi’nin 1100. toplantısında Bakan Yardımcıları tarafından aşağıdaki şekilde açıklığa kavuşturulan “Bilgiye erişim” kenar başlıklı 8. Kural’a göre “Eylem planları ve eylem raporlarının, başvurular, hükûmet dışı kuruluşlar ve ulusal insan hakları kurumları tarafından icra kararlarının ve dostane çözüm şartlarının denetlenmesine ilişkin Kurallar’ın 9. ve 15. maddeleri uyarınca sağlanan ilgili bilgilerle birlikte, bilgilerin sunulması sırasında gerekçeli bir gizlilik talebinde bulunulmadığı sürece, derhal kamuya açıklanmasına (denetim Kuralları’nın 9§3 maddesi dikkate alınarak) ve çevrimiçi olarak yayınlanmasına karar vermiştir;” Bkz. “CM/Del/Dec(2006)964/4.4-App4consolidated,” art. 8.

¹⁰⁰ “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 9.

¹⁰¹ “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 12-13.

kararları ele alacağına ilişkin duyuruları dikkate alınarak yapılmalıdır. Diğer ise devletin eylem planından sonra bunun ortaya çıkardığı ek endişeleri ele alan bir takip bildiriminin mümkün olan en kısa sürede yapılmasına dairdir. Alınan bildirimler derhal ilgili muhatap devletin dikkatine sunulur. Muhatap devlete cevap vermesi için beş iş günü süre tanınır. Hem UİHK'nin bildirimi hem de devletin yanıtı Bakanlar Komitesi'nin dikkatine sunulur ve kamuya açıklanır. Eğer beş iş günü içerisinde üye devlet tarafından herhangi bir yanıt verilmemişse, bildirim Bakanlar Komitesi'ne iletilmekle birlikte kamuya açıklanmaz. Bunun yerine, bildirimden on iş günü sonra, bu süre içinde alınan herhangi bir yanıtla birlikte yayınlanır. Bu on iş gününden sonra alınan bir üye devlet yanıtı, alındıktan sonra dağıtılır ve ayrıca yayınlanır.

Bu zaman çizelgeleri, belirli bir Bakanlar Komitesi İnsan Hakları toplantısına yönelik herhangi bir UİHK bildiriminin toplantıdan en az on iş günü önce gönderilmesi gerektiği anlamına gelir¹⁰². Bu zamanlama, bildirimin toplantının başlangıcında kamuoyuna duyurulmasını da sağlayacaktır. Ancak, bu geç aşamadaki bildirimler toplantı için “gündem notlarına” dahil edilmeyecektir.

Bakanlar Komitesi'nin Kurallarına göre davalı devletin Mahkeme kararının kesinleştiği tarihten en geç altı ay sonra bir eylem planı veya eylem raporu sunması gerekmektedir. Bu nedenle, ulusal prosedür, kararın kesinleşmesinden kısa bir süre sonra başlamalıdır. UİHK'ler ve STK'lerin görüşlerinin bazen erken bir aşamada faydalı olabileceği belirtilmiştir¹⁰³.

Sonuç olarak Bakanlar Komitesi'nin izleme süreci, doğası gereği diplomatik ve siyasi bir prosedür olup genellikle hükûmetlerin sunduğu eylem planları ve eylem raporlarına dayanır. Ancak “ikincillik çağı”nda, hükûmet beyanlarının doğruluğunun teyidi ve yerel insan hakları gereksinimlerinin doğru tespiti ile evrensel standartlar çerçevesinde giderilmesine duyulan ihtiyaç, UİHK'lere Bakanlar Komitesi önünde kilit bir rol tanımaktadır.

¹⁰² Üye devlet yanıtı için beş gün, Bakanlar Komitesi üyelerinin sunumu incelemesine zaman tanımak için beş gün öngörülmüştür.

¹⁰³ “Information Note: Communications to the Committee of Ministers (CM) by national human rights institutions (NHRIs) and non-governmental organisations (NGOs),” t.y., 3, <https://rm.coe.int/information-note-for-nrhi-ngo/168091f52f>.

IV. ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARININ AİHM KARARLARININ İCRASININ İZLENMESİNDEKİ AYIRICI İŞLEVLERİ ve YETKİLERİ

UİHK, Mahkeme’nin yargılamasında bir aktör olarak yer almak istediklerinde ilgili yargılamada “*amicus curia*” iznine tâbidir. Mahkeme başkanı, üçüncü taraf olarak müdahil olma izni vermedikçe UİHK bir müdahalede bulunamaz¹⁰⁴. Ancak Bakanlar Komitesi’nin icrayı izlemesine katılmak için bu izin aranmaz. Mahkeme Başkanı’ndan müdahil olma izni almamış bir UİHK da pekâlâ izlemeye rol üstlenebilir.

Ancak Bakanlar Komitesine Kural 9 kapsamında bir bildirimde bulunmak için ilgili UİHK’nin kendi kurumsal yetki alanındaki bir meselenin arandığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla UİHK, Bakanlar Komitesine bildirimde bulunmaya ilişkin iç hukukta sahip olduğu açık ve/veya zımni bir yetki olup olmadığını belirlemek amacıyla oluşumlarını ve yetki alanlarını düzenleyen yasal veya diğer belgeleri dikkate almaları önemlidir¹⁰⁵.

Bakanlar Komitesi’ne yapılacak bildirimler; eylem planının ve/veya eylem raporunun içeriğine, yeni bilgilere ya da usule ilişkin olabilir. Ayrıca UİHK, Bakanlar Komitesi izlemesi dışında da Mahkeme kararlarının icrasına yönelik birtakım faaliyetler yürütebilir.

A. İzleme Sürecinin Güçlendirilmesine Yönelik Tavsiyeler

İçerik söz konusu olduğunda, bildirimler bir devletin eylem planının (veya eylem planı güncellemelerinin) kapsam ve içeriğine yanıt vermelidir:

- Bireysel tedbirlerle ilgili olarak, benimsenen/öngörülen bireysel tedbirlerin yeterliliğinin ele alınması, bireysel tedbirlerden önce genel tedbirlerin kabul edilmesini gerektiren durumlara ve bunların nasıl ele alınması gerektiğine işaret edilmesi ve bireysel tedbirlerle ilgili olarak alınan tedbirler hakkında güncellenmiş bilgilerin sağlanması;

¹⁰⁴ Bkz. Sözleşme’nin “Üçüncü tarafların davaya katılması” kenar başlıklı 36. maddesinin ikinci fıkrası; Mahkeme İktüzüğü’nün “Üçüncü tarafların müdahalesi” kenar başlıklı 44. maddesi. Buradaki usuller esasında “*amicus curia*” müdahalesidir.

¹⁰⁵ “Information Note: National Human Rights Institutions | Communications to the Committee of Ministers of the Council of Europe”, European Network of National Human Rights Institutions, 2017, par. 23-26, <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2019/10/Rule-9-information-note.pdf>.

- UİHK'ler, bu kapsamda çeşitli uzmanlık kuruluşlarının çalışmalarından yararlanabilir. Örneğin Avrupa Konseyi bünyesinde yer alan İşkenceyi Önleme Komitesi, Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu, Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, İnsan Hakları Komiseri, Parlamenterler Meclisi İzleme Komitesi gibi kuruluşların raporları, ilgili

107 “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 9-10. Örneğin İrlanda’nın ulusal insan hakları kurumu olan İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, devletin, AİHS’nin 3. maddesinin maddi boyutu kapsamındaki haklarının ihlaline uğrayan bireyler için ulusal düzeyde etkili bir hukuk yolu oluşturmadığına dair endişelerini dile getirmiştir. Bkz. “DH-DD(2015)1136: Communication from a National Human Rights Institution (Irish Human Rights and Equality Commission) (19/10/2015) in the case of O’Keeffe against Ireland (Application No. 35810/09)”, Committee of Ministers, 29 Ekim 2015, [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2015\)1136E%22%22}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2015)1136E%22%22})].

olduğu sürece referans bir kaynak teşkil eder¹⁰⁸. Yahut Bakanlar Komitesinin tedbirlerin uygulanmasındaki ilerlemeyi veya halihazırda uygulanmakta olan tedbirlerin etkinliğini göstermek için devletten talep edebileceği kanıt türlerini önerebilir¹⁰⁹.

Nitelikli usulde izleme yapılırken Bakanlar Komitesinin güncel kararını takip etmek, UİHK için önem arz eder. Zira bu karar hem geçmişin bir özetini sunar hem de bir sonraki Bakanlar Komitesi toplantısındaki tartışmaların sınırını ortaya koyarak Kural 9 bildiriminde içeriğe ilişkin öneriler bakımından yol gösterir. Başvurunun içeriğini toplantı gündemiyle sınırlı tutmak, UİHK’lerin bildirimlerini, STK’ler hakkındaki haklı endişeden de uzak tutar. Zira STK’ler, kararın icrası için gerekenlerin kapsamını aşan öneriler veya bilgiler sunabilmektedir¹¹⁰. UİHK’ler ise klasik bir hükûmet dışı kuruluş olmadıklarından bu konuda daha avantajlı bir konumdadır.

B. İzleme Sürecinde Yeni Bilgilerin Aktarılması

Belirtildiği üzere Sekreteryaya, Kural 9 uyarınca gelen bir bildirimi, ilgili devlete iletir. Devletin bu başvuruya yanıt verme yetkisi vardır. Sürecin çelişmeli olması, devlet verileri ile UİHK verilerini tartışmaya ve

¹⁰⁸ Örneğin Birleşik Krallık’ın ulusal insan hakları kurumu olan Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu, Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Komitesi’nin ve İnsan Hakları Komitesi’nin Birleşik Krallık’ın sunduğu periyodik raporlara ilişkin nihai gözlemlerine atıfta bulunmuştur. Bkz. “DH-DD(2015)1374. Communication from a national institution for the promotion and protection of human rights (Equality and Human Rights Commission (EHRC)) (04/12/2015) in the case of Al-Skeini and others against the United Kingdom (Application No. 55721/07) and reply from the authorities (14/12/2015)”, Committee of Ministers, 17 Aralık 2015, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804a44d2>.

¹⁰⁹ “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 10.

¹¹⁰ Avrupa Uygulama Ağı bu konudaki endişelerini dile getirmiştir: “Atılması gereken daha geniş adımlara (yasa veya politika reformu ya da eğitim gibi) ilişkin önerilerde bulunurken STK’ler, söz konusu kararın uygulanması için bu tür adımların gerçekten gerekli olduğunu göstermeye çalışmalıdır. Ayrıca STK’lerin fazla ‘kampanyacı’ veya duygusal bir ton benimsemekten kaçınmaları tavsiye edilmektedir.” Bkz. “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 10.

karşılaştırmaya imkân sağlar. STK'lere de verilen bu yetki ile devlet tarafından sağlanan bilgilere olan bağımlılık dengelenmiş olur¹¹¹.

UİHK'ler, yasal temelde kurulduklarından bu konuda oldukça etkili olabilecek bir konumdadır. Zira çoğunlukla bir UİHK, bağımsız veri toplamaya ve bu yetkiye aykırı davranışlar hakkında işlem başlatmaya imkân veren yasalardan yararlanır. Nitekim Paris Prensipleri ve diğer uluslararası hukuki belgeler de bu imkânın tanınmasını destekler. Böylece UİHK'ler, STK'lerin erişemediği birtakım bilgileri de Bakanlar Komitesinin dikkatine sunabilir ve STK'lere ilişkin kampanyacı, aktivist tutum riskinden uzaktır. Nitekim kamu otoriteleri ile sivil alan arasında hak temelli bir "köprü" işlevi üstlenen UİHK'ler, belirli bir ülkedeki insan hakları standartlarının uygulanmasındaki ihtiyaçlar ve zorluklar hakkında benzersiz bir genel bakışa ve taraf devletleriyle ilişki kurma yetki ve görevine sahiptir. Dolayısıyla Bakanlar Komitesine bağımsız bilgi ve görüş sağlamak için ideal konumdadır¹¹².

C. İzleme Sürecinde Usule İlişkin Öneriler

UİHK'ler; usule ilişkin konularda vakaya ilişkin detaylı incelemenin hızla yapılması için çağrıda bulunup davanın acilen incelenmesini, gecikme durumunda devletlerin eylem planı ya da raporunu sunmasını, standart izleme usulünden gelişmiş izleme usulüne geçişi¹¹³, bir davanın gelişmiş izleme

¹¹¹ "Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers," 10-11. Örneğin Polonya'nın ulusal insan hakları kurumu olan İnsan Hakları Savunucusu Ofisi, iki ayrı dosyaya ilişkin yaptığı bildirimde ulusal önleme mekanizması sıfatıyla topladığı verilerden hareketle, alıkonulma yerlerinde aşırı kalabalıklaşma sorununun yaşanmadığı tespitinin "kabul edilemez birçok uygulamadan" kaynaklandığını beyan etmiştir. Bkz. "DH-DD(2011)1108: Communication from Office of the Human Rights Defender in the cases of Orchowski and Sikorski against Poland (Applications No. 17885/04 and 17599/05) and reply of the government - Rules 9.2 and 9.3 of the Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements (Anglais uniquement)", Committee of Ministers, 09 Aralık 2011, [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2011\)1108E%22\]}.](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2011)1108E%22]})

¹¹² "Guidance for National Human Rights Institutions to Support Implementation of Judgments from the European Court of Human Rights", European Network of National Human Rights Institutions, 2016, 2, https://ennhri.org/wp-content/uploads/2019/10/ennhri_guidelines-v2_a4_web.pdf.

¹¹³ "CM/Inf/DH(2010)45 final: Supervision of the execution of the judgments and decisions of the European Court of Human Rights: implementation of the Interlaken

usulünden standart izleme usulüne aktarılmasının reddini, davanın bir sonraki Bakanlar Komitesi İnsan Hakları toplantısının gündemine alınmasını, üç ayda bir düzenlenen Bakanlar Komitesi İnsan Hakları toplantısında belirli bir davanın gündeme gelmesini, Bakanlar Komitesi’nden bir ara karar almasını, Bakanlar Komitesi’nin kararın yorumlanması için AİHM’ye başvurmasını¹¹⁴ ve istisnai durumlarda ihlal prosedürünün¹¹⁵ başlatılmasını talep edebilir¹¹⁶.

D. Genişlemesi Gereken Bir Katılım: Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Bildirimleri

Bakanlar Komitesinin yıllık raporuna göre¹¹⁷ 2022 yılında, STK’ler ve UİHK’ler, Bakanlar Komitesi’ne sunulan Kural 9 bildirimi sayısında yeni bir rekor kırmıştır. 29 devlete ilişkin 217 başvurunun, uygulama sürecinin katılımcı niteliğini ve şeffaflığını artırdığı ifade edilir. DEJ tarafından 2022 yılında üye devletlere gerçekleştirilen misyonlar bağlamında, özellikle Bakanlar Komitesi’ne Kural 9 bildirimlerinin sunulması yoluyla icranın izlenmesinde dahil olan STK’lerin yanı sıra UİHK’ler ile toplantılar veya çevrimiçi istişareler gerçekleştirilmiştir. DEJ, Ekim 2022’de Avrupa UİHK’ler Ağı (ENNHRI) tarafından düzenlenen Hukukun Üstünlüğü konulu Üst Düzey Ağ Toplantısına katılmıştır. Bu toplantıda UİHK başkanları ve ENNHRI’nin üyeliğinden üst düzey uzmanlar arasında etkileşimli tartışmaya olanak

Action Plan - Outstanding issues concerning the practical modalities of implementation of the new twin track supervision system”, Committee of Ministers, 07 Aralık 2010, 6, <https://rm.coe.int/16804a3e07>.

¹¹⁴ Bkz. Sözleşme’nin “Kararların bağlayıcılığı ve icrası” kenar başlıklı 46. maddesinin üçüncü fıkrası. Örneğin İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu, yorum sorunun çözülmesi için konunun Mahkeme’ye havale edilmesini talep etmiştir. Bkz. “DH-DD(2016)1167: Communication from a National Human Rights Institution (Irish Human Rights and Equality Commission) (19/10/2015) in the case of O’Keeffe against Ireland (Application No. 35810/09) [anglais uniquement]”, Committee of Ministers, 21 Ekim 2016, [https://hudoc.exec.coe.int/#/%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2016\)1167E%22}\]](https://hudoc.exec.coe.int/#/%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2016)1167E%22}]).

¹¹⁵ Bkz. Sözleşme’nin “Kararların bağlayıcılığı ve icrası” kenar başlıklı 46. maddesinin dördüncü fıkrası.

¹¹⁶ “Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers,” 11-12.

¹¹⁷ Bakanlar Komitesinin icraya ilişkin 5. Kuralı: “Bakanlar Komitesi, Sözleşme’nin 46. maddesinin iki ila beşimci fıkraları ve 39. maddesinin dördüncü fıkrası kapsamındaki faaliyetleri hakkında yıllık bir rapor kabul eder; bu rapor kamuya açıklanır ve Mahkeme’ye, Genel Sekreter’e, Parlamenterler Meclisi’ne ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri’ne iletilir.”

sağlamak hedeflenmiştir. Toplantıda ayrıca Avrupa'daki önemli hukukun üstünlüğü aktörlerini temsil eden derneklerin katkılarından da yararlanılmıştır¹¹⁸.

STK ve UİHK'lerin Bakanlar Komitesine sunduğu bildirimlerin sayısı şu şekildedir: 2011 ve 2012 yıllarında toplam kırk yedişer bildirim; 2013 yılında 81 bildirim, 2014 yılında 80 bildirim, 2015 yılında 81 bildirim, 2016 yılında 90 bildirim, 2017 yılında 79 bildirim, 2018 yılında 64 bildirim, 2019 yılında 133 bildirim, 2020 yılında 176 bildirim, 2021 yılında 206 bildirim, 2022 yılında 217 bildirim, 2023 yılında 239 bildirim ve 2024 yılında 229 bildirim. Son dört yılın verilerinde UİHK ile STK'lerden gelen katkı sayıları ayrı ayrı belirtilmiş olup buna göre UİHK'ler 2021 yılında 11, 2022 yılında 17, 2023 yılında 14 ve 2024 yılında 20 bildirim sunmuştur¹¹⁹. Ayrıca hakkında bildirimde bulunulan ilgili devlet sayıları da 2011 yılında 12, 2012 yılında 16, 2013 yılında 18, 2014 yılında 21, 2015 yılında 21, 2016 yılında 22, 2017 yılında 19, 2018 yılında 19, 2019 yılında 24, 2020 yılında 28, 2021 yılında 27, 2022 yılında 29, 2023 yılında 33 ve 2024 yılında 30'dur.¹²⁰

Görüldüğü üzere Kural 9 bildiriminde bulunan STK ve UİHK sayısında ve hakkında bildirimde bulunulan devlet sayılarında özellikle son yıllarda mütemadi bir artış mevcuttur. Kural 9'dan beklenen amaçlara ulaşılabilmesi bakımından tek başına yeterli sayılamasa da bildirim sayısındaki artış olumludur. Ancak son dört yılın verilerine göre bu bildirimlerin çok azı UİHK'ler tarafından yapılmıştır. Önceki yıllara ilişkin UİHK bildirim sayısına ulaşılammış olsa da son dört yılın aksine oldukça fazla bildirim yapıldığını gösterir bir veri de bulunmamaktadır. Sonuç olarak UİHK'lerin, ikincilik ilkesiyle hedeflenen ulusal koruma sisteminin güçlenmesine AİHM kararlarının icrasının izlenmesi bağlamında sundukları katkı yetersizdir. İkincilik ilkesinin başarıya ulaşabilmesi adına UİHK'ler ile Bakanlar

¹¹⁸ *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2022: 16th Annual Report of the Committee of Ministers* (Council of Europe, 2023), 51, <https://rm.coe.int/annual-report-2022/1680aad12f>.

¹¹⁹ *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2023: 17th Annual Report of the Committee of Ministers*, 152; *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2024: 18th Annual Report of the Committee of Ministers* (Council of Europe, 2025), 163, <https://rm.coe.int/gbr-2001-18e-rapport-annuel-2024/1680b4d77d>.

¹²⁰ *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2024: 18th Annual Report of the Committee of Ministers*, 163.

Komitesi arasındaki iş birliği güçlendirilmeli, UİHK’ler Kural 9 bildirimlerini daha etkili bir şekilde kullanılmalıdır.

E. İzleme Süreci Dışındaki Yetkiler

Ulusal hukukta UİHK’lerin Bakanlar Komitesi izlemesine katılma yetkisi tanınmamış olsa bile çoğu kez UİHK’ler, birtakım ulusal mercilere rapor gönderme, görüş bildirme yetkilerine ve buna bağlı birtakım başka yetkilere sahiptir. Açıklandığı üzere UİHK’lerin Mahkeme ile olan iş birliğine yönelik “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrasında Ulusal İnsan Hakları Yapılarının rolünün artırılması” başlıklı Avrupa Konseyi belgesi de UİHK’lerin Mahkeme kararlarının icrasına ilişkin sahip olmaları gereken yetkileri ele alır¹²¹. Bunlar da UİHK’lerin Mahkeme kararlarının icrasının izlenmesinde bir rol üstlenmesini sağlar. Zira UİHK’ler, ilgili devlet bakanlığına veya ulusal makama, sorunları özetleyen ve devletin yapılarında (yasa ve/veya uygulama) tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için insan hakları temelli çözümler öneren bir dilekçe veya rapor gönderebilir. İlgili ulusal makam ile toplantı talep edebilir. Mahkeme kararındaki ihlalleri gidermeye elverişli mevzuat taslağı hazırlayabilir yahut mevcut bir taslak hakkında görüşlerini sunabilir. Devletin belirli insan hakları sorunlarının niteliğini ve kapsamını ortaya koyan bağımsız araştırmalar yapabilir veya yaptırabilir. Bu konuda eğitimler düzenleyebilir, üniversiteler de dahil olmak üzere çeşitli paydaşlarla iş birlikleri geliştirebilir¹²².

SONUÇ

Sonuç olarak; ulusal insan hakları kurumlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının icrasının izlenmesi sürecinde daha etkin olması, uluslararası insan hakları standartlarının ulusal hukukta uygulanmasına ve kararların *de facto erga omnes* etkisinin doğmasına katkı sunacaktır. “İkincilik çağı”nda bu ilkedden beklenen hedeflere ulaşılması, ulusal insan hakları kurumlarının Kural 9 bildirimlerine ilişkin yetkilerini daha sık ve etkili kullanmasıyla mümkündür. Nitekim ulusal insan hakları kurumları, Kural 9 bildirimleri bakımından özgün bir değeri haizdir. Bu kurumlar izleme sürecinde sivil toplum kuruluşları ve zarar gören taraflara kıyasla belirgin avantajlara sahiptir. Yasal temele dayanan bağımsız veri toplama yetkileri

¹²¹ Bkz. dipnot 50.

¹²² “Guidance for National Human Rights Institutions to Support Implementation of Judgments from the European Court of Human Rights,” 4-6.

sayesinde sivil toplum kuruluşlarının erişemediği bilgilere ulaşabilmekte ve aktivist bir tutumun getirdiği risklerden uzak değerdendirmeler sunabilmektedir. Ayrıca zarar gören tarafların aksine sadece bireysel tedbirlerle sınırlı kalmayıp genel tedbirlere ilişkin de bildirimde bulunabilmeleri yapısal insan hakları sorunlarının çözümüne katkı sunmalarını sağlar. Bunun yanında Kural 9 bildirimlerine ilişkin yetkiler, ulusal insan hakları kurumlarının ulusal hukukun bir gereği olarak sahip oldukları parlamento ve bakanlıklara rapor sunma, mevzuat taslakları hazırlama ve eğitim faaliyetleri gibi izleme sürecinin dışındaki yetkilerini daha etkin kullanmasını da sağlayabilir. Tüm bu kurumsal avantajlar ve hukuki altyapıya rağmen, mevcut uygulama ulusal insan hakları kurumlarının bu potansiyeli yeterince kullanamadığına işaret etmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin son yıllardaki yıllık raporları, Kural 9 bildirimlerinde bulunan kurum ve izlemeye konu edilen devlet sayısında istikrarlı bir artışa işaret etmekle birlikte bu bildirimler ağırlıklı olarak sivil toplum kuruluşlarından gelmiştir. Bu tablo, ulusal insan hakları kurumları ile Avrupa Konseyi organları arasındaki iş birliğinin henüz istenen seviyeye ulaşmadığını kanıtlar. “İkincillik çağı”nın hedefleriyle örtüşmeyen mevcut pratik, bu kurumlar ile Bakanlar Komitesi arasındaki iş birliğinin artırılması gereğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgül, Hacı Ali. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanması ve Uygulamanın Denetimi*. Birinci Baskı. Adalet Yayınevi, 2025.
- Algan, Bülent. *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*. Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı. Adalet Yayınevi, 2024.
- Altıparmak, Kerem. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi*. 1. Baskı. On İki Levha Yayıncılık, 2023.
- Altıparmak, Kerem. “Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaş(ama)ma”. Conference paper presented de Bürokrasi ve İnsan Hakları, Ankara. *Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Dünya İnsan Hakları Günü Dolayısıyla Düzenlediği Açık Oturum*, Türkiye Barolar Birliği, 2007. https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/bur_insan_hak.pdf.
- Anderson, Perry. *Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri*. 1. Baskı. Çeviren Uygur Kocabaşoğlu. İletişim Yayınları, 2023.
- “AS/Jur/Inf (2010) 04: Strengthening Subsidiarity: Integrating the Strasbourg Court’s Case Law into National Law and Judicial Practice”. Conference paper presented de Contribution to the Conference on the Principle of Subsidiarity, Skopje. Parliamentary Assembly, 25 Kasım 2010. https://assembly.coe.int/committeedocs/2010/20101125_skopje.pdf.
- Austin and Others v. the United Kingdom, 39692/09, 40713/09, 41008/09 (ECtHR [GC] 15 Mart 2012). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109581>.
- Aybay, Rona, ve Demirhan Burhan Çelik. *İnsan Hakları Hukuku*. 6. Bası. Der Yayınları, 2023.
- Aygül, Abdülkadir. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası*. Birinci Baskı. Adalet Yayınevi, 2022.
- Batum, Süheyl, Didem Yılmaz, ve Serkan Köybaşı. *Anayasa Hukuku Temel Kavramlar ve Genel Esaslar*. 1. Baskı. On İki Levha Yayıncılık, 2021.
- Bodin, Jean. *Six Books of the Commonwealth: First Book*. Çeviren Richard Knolles. Impensis G. Bishop, 1606.
- Brems, Eva. “Positive subsidiarity and its implications for the margin of appreciation doctrine”. *Netherlands Quarterly of Human Rights* 37, sy 3 (2019): 210-27. <https://doi.org/10.1177/0924051919861798>.
- Case “Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium” v. Belgium (Merits), 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64 (ECtHR 23 Temmuz 1968).

entcollectionid2%22:[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22,%22COMMUNICATEDCASES%22,%22CLIN%22,%22ADVISORYOPINIONS%22],%22itemid%22:[%22001-57525%22]}.
entcollectionid2%22:[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22,%22COMMUNICATEDCASES%22,%22CLIN%22,%22ADVISORYOPINIONS%22],%22itemid%22:[%22001-57525%22]}.

“CdI-Ad(2019)005: Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (‘the Venice Principles’)”. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), 03 Mayıs 2019.
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)005-e).

Cengiz, Serkan. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası*. Birinci Baskı. Seçkin Yayıncılık, 2023.

“CM(2022)141-Add1final: Guidelines of the Committee of Ministers on the Prevention and Remedying of Violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”. Committee of Ministers, 27 Eylül 2022.
[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a7b73b%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a7b73b%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

“CM/Del/Dec(2006)964/4.4-App4consolidated: Rules of the Committee of Ministers for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements”. Committee of Ministers, 12 Mayıs 2006.
<https://rm.coe.int/16806eebf0>.

“CM/Del/Dec(2017)1275/4.1: Securing the Long-Term Effectiveness of the System of the European Convention on Human Rights – Implementation of the Brussels Declaration – Amendments to Rule 9 of the Ministers Deputies’ Rules for the Supervision of the Execution of Judgments and of the Terms of Friendly Settlements”. Committee of Ministers, 18 Ocak 2017.
[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016806d86cc%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016806d86cc%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

“CM/Del/Dec(2020)1366/1.7-App: 1.7 Complementary Procedure between the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly in Response to a Serious Violation by a Member State of Its Statutory Obligations”. Committee of Ministers, 05 Şubat 2020.
[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016809a65cf%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016809a65cf%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

“CM/Inf/DH(2004)8-final: Human rights working methods - Improved effectiveness of the Committee of Ministers’ supervision of execution of judgments - Information document prepared under the responsibility of the Norwegian Delegation”. Committee of Ministers, 07 Nisan 2004.
[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805dd46e%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805dd46e%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

“CM/Inf/DH(2009)29-rev: Action Plans – Action Reports Definitions and objectives Memorandum prepared by the Department for the Execution of Judgments of the

- European Court of Human Rights”. Committee of Ministers, 03 Haziran 2009. [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805adb14%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805adb14%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).
- “CM/Inf/DH(2021)15: Monitoring of the payment of sums awarded by way of just satisfaction”. Committee of Ministers, 23 Eylül 2021. <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680a3bf19>.
- “CM/Inf/DH(2010)45 final: Supervision of the execution of the judgments and decisions of the European Court of Human Rights: implementation of the Interlaken Action Plan - Outstanding issues concerning the practical modalities of implementation of the new twin track supervision system”. Committee of Ministers, 07 Aralık 2010. <https://rm.coe.int/16804a3e07>.
- “CM/Rec(2021)1: Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the development and strengthening of effective, pluralist and independent national human rights institutions”. Committee of Ministers, 31 Mart 2021. [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a1f4da%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a1f4da%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).
- “CommDH/NHRS(2008)7: Enhancing the role of National Human Rights Structures in the execution of the European Court of Human Rights’ judgments”. Commissioner for Human Rights, 07 Şubat 2008. [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805af4ec%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805af4ec%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).
- “CommDH/Omb-NHRI(2007)7: 10th Round Table of Ombudsmen and the Commissioner for Human Rights”. Commissioner for Human Rights, 02 Nisan 2007.
- “Commission Recommendation (EU) 2018/951 of 22 June 2018 on Standards for Equality Bodies”. European Commission - Directorate-General for Justice and Consumers, 22 Haziran 2018. <http://data.europa.eu/eli/reco/2018/951/oj/eng>.
- Çakıralp, Kadircan Berkay. “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Yurttaş ve Mülteci Üzerine”. *İnsan Hakları Okulu*, 03 Temmuz 2023. <https://blog.insanhaklariokulu.org/fransiz-insan-ve-yurttas-haklari-bildirgesi-yurttas-ve-multeci-uzerine/>.
- Çelik, Elif. *Uluslararası İnsan Hakları Yargısında Amicus Curiae/Üçüncü Taraf Müdahalesi*. 1. Baskı. On İki Levha Yayıncılık, 2022.
- Değirmencioğlu, Burcu. *Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeninin İnşası*. Birinci Baskı. Adalet Yayınevi, 2022.
- “DH-DD(2011)1108: Communication from Office of the Human Rights Defender in the cases of Orchowski and Sikorski against Poland (Applications No. 17885/04 and 17599/05) and reply of the government - Rules 9.2 and 9.3 of the Rules of

the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements (Anglais uniquement)”. Committee of Ministers, 09 Aralık 2011. [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:\[%22DH-DD\(2011\)1108E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:[%22DH-DD(2011)1108E%22]}).

“DH-DD(2015)1136: Communication from a National Human Rights Institution (Irish Human Rights and Equality Commission) (19/10/2015) in the case of O’Keeffe against Ireland (Application No. 35810/09)”. Committee of Ministers, 29 Ekim 2015. [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:\[%22DH-DD\(2015\)1136E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:[%22DH-DD(2015)1136E%22]}).

“DH-DD(2015)1374. Communication from a national institution for the promotion and protection of human rights (Equality and Human Rights Commission (EHRC)) (04/12/2015) in the case of Al-Skeini and others against the United Kingdom (Application No. 55721/07) and reply from the authorities (14/12/2015)”. Committee of Ministers, 17 Aralık 2015. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804a44d2>.

“DH-DD(2016)1167: Communication from a National Human Rights Institution (Irish Human Rights and Equality Commission) (19/10/2015) in the case of O’Keeffe against Ireland (Application No. 35810/09) [anglais uniquement]”. Committee of Ministers, 21 Ekim 2016. [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:\[%22DH-DD\(2016\)1167E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:[%22DH-DD(2016)1167E%22]}).

“DH-DD(2022)821: Rule 9.2 - Communication from an NGO (İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD – Freedom of Expression Association)) (25/07/2022) in the case of Avci v. Turkey (Application No. 18377/11) (Bayar and Gurbuz group, 37569/06) [anglais uniquement]”. Committee of Ministers, 03 Ağustos 2022. [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:\[%22DH-DD\(2022\)821E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:[%22DH-DD(2022)821E%22]}).

“DH-DD(2023)1382: Rule 9.2 - Communication from an NGO (İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD – Freedom of Expression Association)) (03/11/2023) in the case of AHMET YILDIRIM v. Turkey (Application No. 3111/10) [anglais uniquement]”. Committee of Ministers, 13 Kasım 2023. [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:\[%22DH-DD\(2023\)1382E%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentfier%22:[%22DH-DD(2023)1382E%22]}).

“DH-DD(2024)305: Rule 9.2 - Communication from an NGO (İfade Özgürlüğü Derneği (İFÖD)) (06/03/2024) concerning the Altug Taner Akcam, Nedim Sener, Isikirik, Oner and Turk and Artun and Guvener groups v. Turkey (Applications No. 27520/07, 38270/11, 41226/09, 51962/12, 75510/01) [anglais uniquement]”. Committee of Ministers, 14 Mart 2024.

[https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22DH-DD\(2024\)305E%22}%22}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22DH-DD(2024)305E%22}%22}).

Didinmez, Mehmet Alp. “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağına Akreditasyon Çerçevesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Douzinias, Costas. *İnsan Haklarının Sonu - Yeni Binyılda Eleştirel Hukuk Kuramı*. Çeviren Kasım Akbaş ve Umre Deniz Tuna. Dipnot Yayınları, 2018.

Eren, Abdurrahman. *Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü*. 1. Bası. Turhan Kitabevi, 2007.

Eren, Abdurrahman. *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Standartlara Uygunluğun Yorum İlkeleri*. 1. Baskı. On İki Levha Yayıncılık, 2012.

Esen, Egemen. *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Işığında Takdir Marjı Doktrini*. 1. Baskı. On İki Levha Yayıncılık, 2020.

“Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Amending the Control System of the Convention”. Council of Europe, 13 Mayıs 2004. <https://rm.coe.int/16800d380f>.

GANHRI. “Who We Are”. Erişim 24 Ağustos 2024. <https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>.

“General Policy Recommendation No.7 (Revised) on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination”. European Commission against Racism and Intolerance, 07 Aralık 2017. [https://hudoc.ecri.coe.int/eng#%7B%22sort%22:\[%22ecripublicationdate%20descending%22\],%22tabview%22:\[%22document%22\],%22ecriidentifier%22:\[%22REC-07rev-2003-008-ENG%22}%7D](https://hudoc.ecri.coe.int/eng#%7B%22sort%22:[%22ecripublicationdate%20descending%22],%22tabview%22:[%22document%22],%22ecriidentifier%22:[%22REC-07rev-2003-008-ENG%22}%7D).

“GR-H(2016)2-Final: Supervision of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights: Procedure and Working Methods for the Committee of Ministers’ Human Rights Meetings”. Committee of Ministers, 30 Mart 2016. <https://search.coe.int/cm?i=09000016806303a9>.

“Guidance for National Human Rights Institutions to Support Implementation of Judgments from the European Court of Human Rights”. European Network of National Human Rights Institutions, 2016. https://ennhri.org/wp-content/uploads/2019/10/ennhri_guidelines-v2_a4_web.pdf.

“Guide for the Drafting of Action Plans and Reports for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”. Directorate General Human Rights and Rule of Law Directorate of Human Rights Department for the Execution of

- Judgments of the European Court of Human Rights, t.y. <https://rm.coe.int/guide-drafting-action-plans-reports-en/1680592206>.
- Handyside v. the United Kingdom, No. 5493/72 (ECtHR 07 Aralık 1976). [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57499%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57499%22]}).
- Hirş, Ernst. “Hukuk Bir Bilim Kolu Mudur?” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, sy 1 (1944): 19-61. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000045.
- Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights: A Handbook for NGOs, injured parties and their legal advisers*. European Implementation Network, 2018. https://static1.squarespace.com/static/55815c4fe4b077ee5306577f/t/5e1c2ac53d0fa72e53f955c4/1578904366756/202001_EIN_HandbookEN_Website.pdf.
- “Information Note: Communications to the Committee of Ministers (CM) by national human rights institutions (NHRIs) and non-governmental organisations (NGOs)”. t.y. <https://rm.coe.int/information-note-for-nrhi-ngo/168091f52f>.
- “Information Note: National Human Rights Institutions | Communications to the Committee of Ministers of the Council of Europe”. European Network of National Human Rights Institutions, 2017. <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2019/10/Rule-9-information-note.pdf>.
- “Interlaken Declaration: High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights”. 19 Şubat 2010. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2010_interlaken_finaldeclaration_eng.
- Kamber, Kreşimir. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Yapısı, Uygulaması ve Usulü”. İçinde Harris, O’Boyle, & Warbrick: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, 2. Baskı, editör David Harris, Michael O’Boyle, Ed Bates, ve Carla M. Buckley. On İki Levha Yayıncılık, 2022.
- Kapani, Münici. *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. Dördüncü Basım. Bilgi Yayınevi, 2011.
- Keyman, Selâhattin. “Hukukun Bilimselliği Üzerine”. İçinde Prof. Dr. Turhan Tûfan Yüce’ye Armağan. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2001. <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/S.Keyman-7.pdf>.
- Kılıç, Muharrem. “İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurumları”. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi* 5, sy 8 (2022): 15-60.
- Kudla v. Poland, No. 30210/96 (ECtHR [GC] 26 Ekim 2000). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.
- Öz, Muammer. *AIHM Kararlarının Uygulanması ve Türkiye Örneği*. Birinci Baskı. Seçkin Yayıncılık, 2023.

Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Çeviren Şule Kut ve Binnaz Toprak. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2019.

Proceedings Under Article 46 § 4, in the Case of Kavala v. Türkiye, No. 28749/18 (ECtHR [GC] 11 Temmuz 2022). [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22kavala%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-218516%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22kavala%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-218516%22]}).

“Resolution 1226 (2000): Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”. Parliamentary Assembly, 28 Eylül 2000. <https://pace.coe.int/pdf/f0b7a546956c98c46769a815c4d02cf44bc2afc909a661e279da6d898a584e40?title=Res.%201226.pdf>.

“Resolution 1842 (2011): The Terms of Reference of Parliamentary Assembly Committees – Implementation of Resolution 1822 (2011) on the Reform of the Parliamentary Assembly”. Parliamentary Assembly, 07 Ekim 2011. <https://pace.coe.int/pdf/337776a408639a4b83c75bc57812fdb444b9cf31286aa2e4190e2eb1db91eed?title=Res.%201842.pdf>.

“Resolution CM/ResDH(2020)178: Execution of the judgments of the European Court of Human Rights Three cases against Azerbaijan”. Committee of Ministers, 03 Eylül 2020. [https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:\[%22001-204747%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22execidentifier%22:[%22001-204747%22]}).

“Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers on Judgments Revealing an Underlying Systemic Problem”. Committee of Ministers, 12 Mayıs 2004. [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805dd190%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805dd190%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

Salihpaşaoğlu, Yaşar. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Güncellenmiş 3. Baskı. Adalet Yayınevi, 2024.

Sancar, Mithat. *Hukuk Devletin Genel Teorisi*. Dipnot Yayınları, 2006.

Soysal, Mümtaz. *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. Yeniden Yazılmış İkinci Baskı. Gerçek Yayınevi, 1974.

Spano, Robert. “The European Court of Human Rights and National Courts: A Constructive Conversation or a Dialogue of Disrespect?” *Nordic Journal of Human Rights* 33, sy 1 (2015): 1-10. <https://doi.org/10.1080/18918131.2015.1002063>.

Spano, Robert. “Universality or Diversity of Human Rights?: Strasbourg in the Age of Subsidiarity”. *Human Rights Law Review* 14, sy 3 (2014): 487-502. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngu021>.

Spielmann, Dean. “Opening Remarks”. Conference paper presented de International Conference “Application of the European Convention on Human Rights and

Fundamental Freedoms on national level and the role of national judges”. Council of Europe, 24 Ekim 2014. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20141024_OV_Spielmann_ENG.

Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2022: 16th Annual Report of the Committee of Ministers. Council of Europe, 2023. <https://rm.coe.int/annual-report-2022/1680aad12f>.

Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2023: 17th Annual Report of the Committee of Ministers. Council of Europe, 2024. <https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af6e81>.

Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2024: 18th Annual Report of the Committee of Ministers. Council of Europe, 2025. <https://rm.coe.int/gbr-2001-18e-rapport-annuel-2024/1680b4d77d>.

“Third Party Interventions Before the European Court of Human Rights: Guide for National Human Rights Institutions”. European Network of National Human Rights Institutions, Ekim 2020. <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2020/10/Third-Party-Interventions-Before-the-European-Court-of-Human-Rights-Guide-for-NHRIs.pdf>.

Yazar Beyanı / Author's Declaration

Mali Destek / Financial Support

Yazar(lar), bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayımlanması için herhangi bir finansal destek almadığını/alınmadığını beyan eder. / *The author(s) declare(s) that no financial support was received for the research, authorship, or publication of this study.*

Yazar Katkıları / Authors' Contributions

Bu çalışma, yazar(lar) tarafından hazırlanmış olup, tüm yazar(lar) çalışmaya asli katkı sağlamış ve makalenin son halini onaylamıştır. / *This study was prepared by the author(s). All author(s) contributed substantially to the work and approved the final version of the manuscript.*

Çıkar Çatışması-Ortak Çıkar / Declaration of Conflict of Interest-Common Interest

Yazar(lar) tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. / *No conflict of interest or common interest has been declared by the author(s).*

Etik Kurul Onayı / Ethics Committee Approval

Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. / *This study does not require ethics committee approval or any special permission.*

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics

Yazar(lar), çalışmanın tüm süreçlerinde derginin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu, makalenin özgün olduğunu ve intihal yapılmadığını, verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, suç unsuru veya hukuka aykırı yöntem kullanılmadığını, üçüncü kişilerin telif haklarının ihlal edilmediğini, karşılaşılabilecek etik ihlallerde derginin ve editör kurulunun sorumlu olmadığını, ayrıca bu çalışmanın başka bir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan eder. / *The author(s) declare(s) that they have complied with the journal's scientific, ethical, and citation principles throughout all stages of the study; that the manuscript is original and not plagiarized; that no falsification of data has been made; that no unlawful method or material has been used; that no third-party copyrights have been infringed; that the journal and its editorial board bear no responsibility for any potential ethical violations; and that this study has not been submitted to or evaluated in any other academic publication.*